

Andries Van den Abeele

De Wapenpas van de Betoverde Burcht, voorbode van de machtsgreep door Karel de Stoute

DE GROTE WAPENPAS IN BRUGGE

Van 28 april tot 17 mei 1463 werd op de Grote Markt van Brugge een groots opgezette wapenpas gehouden: *le Pas du Perron Fée*.¹ Bijna nergens zal men in de talrijke geschriften over de geschiedenis van Brugge in de Bourgondische tijd, enige vermelding van deze wapenpas aantreffen. Lokale kroniekschrijvers hebben die gebeurtenis onvermeld gelaten. Nicolaas Despars (1522-1597) had het in zijn *Cronycke van Vlaanderen* uitgebreid over het steekspel dat drie dagen eerder, op maandag 25 april 1463, werd gehouden door het lokale gezelschap van de Witte Beer, en dat eindigde met een groot banket waarop ook hertog Filips de Goede (1396-1467) aanwezig was. Over de veel belangrijkere wapenpas die erop volgde, had hij niets te melden. Het is dan ook bijna onvermijdelijk dat hij evenmin ter sprake kwam in de *Jaerboecken der stad Brugge* van Karel Custis (1704-1752), een compilatie van wat men in de achttiende eeuw voor de Brugse geschiedenis belangrijk achtte. Ook hij vermeldde voor 1463 alleen het steekspel van de Witte Beer.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de latere Brugse geschiedschrijving geen aandacht aan de wapenpas van 1463 werd besteed, zelfs niet wanneer de belangstelling voor de Bourgondische periode opflakkerde, en meer bepaald voor de steekspelen uit die tijd. Naar aanleiding van het opvoeren van de *Wapenpas van de Gouden Boom* in 1907 (gebaseerd op het in 1468 door Antoon van Bourgondië, de

1 'Perron' in de zin van een bordes, als *pars pro toto* voor een volledig gebouw of burcht; 'Fée' als bijvoeglijk naamwoord, in de zin van feeëriek, sprookjesachtig, betoverd.

Grote Bastaard, georganiseerde spektakel) en van het *Groot Tornooi van Brugge* in 1974 (gebaseerd op het toernooi van 11 maart 1393 n.s. tussen Jan van Gruuthuse en Jan van Gistel) werd in de publicaties hierover en onder meer in de geschriften van de bedenkers en scenaristen, rijksarchivaris Albert van Zuylen van Nyevelt en Antoon Viaene, niet verwezen naar de wapenpas van 1463.²

Helemaal onbekend was deze wapenpas nochtans niet. De historicus Louis Gachard verwees ernaar in zijn heruitgave van het werk van P. de Barante, *Histoire des ducs de Bourgogne*,³ erop wijzende dat een gedetailleerde beschrijving berustte in de Bibliothèque Nationale.⁴ De archivaris van Douai, Felix Brassart, publiceerde deze beschrijving in 1874 in *Souvenirs de la Flandre Wallonne*, met een afzonderlijke druk op 60 exemplaren getiteld *Le Pas du Perron Fée, tenu à Bruges en 1463, par le chevalier Philippe de Lalaing*. Een versie in hedendaags Frans van de hand van professor Colette Beaune komt voor in *Splendeurs de la Cour de Bourgogne, récits et chroniques*, in 1995 uitgegeven bij Robert Laffont, onder de leiding van professor Danielle Régnier-Bohler. In zijn *Inventaire des archives de la ville de Bruges – Inventaire des Chartes*,⁵ deed Louis Gilliodts-Van Severen een – niet helemaal accurate – opgave van enkele van de onkosten door de stad Brugge op zich genomen voor deze wapenpas, zoals hij die in de stadsrekeningen had aangetroffen. De historicus Emile Gachet⁶ heeft in 1852 een korte nota gewijd aan het in Arras bewaarde relaas van de wapenpas.⁷ Er bestaan namelijk over die gebeurtenis minstens vier omstandige en elkaar aanvullende verslagen. Naast dat bewaard in de Bibliothèque

2 [A. VAN ZUYLEN], 'Bruges, Cortège, Tournoi, Pas de l'Arbre d'Or', in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 57 (1907), p. 107-108, 220-221; A. VIAENE, 'Moderne vertoning van historische steekspelen', in: *Biekorf*, 74 (1973), p. 5-12; *Groot Tornooi van Brugge 1974, Programmapfolder, inleiding*, Brugge, 1974.

3 P. DE BARANTE, *Histoire des ducs de Bourgogne*, ed. L. GACHARD, Brussel, 1838, Deel 2, p. 204.

4 PARIS, *Bibliothèque nationale*, Manuscrits: FR 5739.

5 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges – Inventaire des Chartes*, Brugge, 1876, Deel 5, p. 533-535.

6 F. STAPPAERTS, 'Emile Gachet, littérateur, érudit (1809-1857)', in: *Biographie nationale de Belgique (BN)*, Deel 7 (1880-1883), kol. 406-412

7 In: *Compte-rendu des séances de la Commission royale d'histoire, 2e série*, 5 (1853), p. 72-74.

Nationale en in het Stadsarchief van Arras,⁸ treft men er ook aan in het Stadsarchief van Cambrai⁹ en in de British Library.¹⁰

Dat dit evenement geen weerklank vond in de Brugse kronieken uit de tijd en nadien evenmin in de vele studies gewijd aan het Bourgondische Brugge, kan misschien worden verklaard door het feit dat het om een gebeurtenis ging die eigenlijk niet echt de Bruggelingen, maar bijna uitsluitend het Bourgondische hof aanbelangde. Dit is echter maar een gedeeltelijke uitleg, want dit geldt ook voor de Wapenpas van de Gouden Boom, die wél in de herinnering bewaard is gebleven en tot de verbeelding is blijven spreken. In de omgeving van de Gulden Vlieslaan (benaming sinds 1885), van de Filips de Goede-, Karel de Stoute- en Maria van Bourgondiëlaan, van de Keizer Karelstraat en de Tornooistraat, heeft Brugge een Gouden Boomstraat (alle benamingen sinds 1907), maar geen Betoverde Burchtstraat. Vanuit een Brugs standpunt, verdient de *Wapenpas van de Betoverde Burcht* het om aan de vergetelheid te worden onttrokken en in het collectieve Brugse geheugen een plaats te krijgen.

Het is nog verwonderlijker dat *Le Pas du Perron Fée* geen vermelding kreeg in de biografieën gewijd aan Filips de Goede¹¹ en aan Karel de Stoute¹² en – op de hierna vermelde uitzonderingen na

8 ARRAS, *Médiathèque*: Ms 915 (315), folio's 31v-58 (kopie uit de zestiende eeuw) en Ms 168 (264), folio's 55-109v (zeventiende-eeuwse kopie van de voorgaande).

9 CAMBRAI, *Médiathèque*: Ms 1114 : Recueil de différents évènements historiques, folio's 1-16.

10 LONDON, *British Library*: Manuscript Harley 48, folio's 54-78.

11 P. DE BARANTE, *Histoire des ducs de Bourgogne de la Maison de Valois*, Deel 8: *Philippe le Bon*, Parijs, 1826; P. BONENFANT, *Philippe le Bon*, Brussel, 1944; R. VAUGHAN, *Philip the Good*, Londen-New York, 1970 en 2002; P. en A.-M. BONENFANT, *Philippe le Bon. Sa politique, son action*, Brussel, 1995; E. BOURASSIN, *Philippe Le Bon*, Parijs, 1983.

12 P. DE BARANTE, *Histoire des ducs de Bourgogne de la Maison de Valois*, Delen 9-11: Charles le Téméraire, Parijs, 1826; J. BARTIER, *Charles le Téméraire*, Brussel, 1944 (ook in het Nederlands: *Karel de Stoute*, Brussel, 1970); M. BRION, *Charles le Téméraire*, Parijs, 1947 en later (ook in het Nederlands: *Karel de Stoute*, Den Haag, 1950); R. VAUGHAN, *Charles the Bold*, Londen-New York, 1973 en 2002; W. PARAVICINI, *Karl der Kühne, das ende des Hauses Burgund*, Göttingen, 1976; H. DUBOIS, *Charles le Téméraire*, Parijs, 2004. Ik verwijst niet naar de biografie door J.-P. SOISSONS, die hoofdzakelijk een plagiaat is van het werk van J. BARTIER.

– ook niet in de studies over het Bourgondische hof. Ook in de lijvige catalogus gepubliceerd naar aanleiding van de grote tentoonstelling over Karel de Stoute, gehouden in Bern (2008) en Brugge (2009), wordt met geen woord over dit Brugse evenement gerept.¹³ Dit is wellicht het gevolg van het ontbreken van deze wapenpas in de geschriften van de voornaamste kroniekschrijvers van die tijd. Chastellain schreef er waarschijnlijk over, maar dit deel van zijn kronieken ging verloren.¹⁴ Bij Olivier de la Marche vindt men er evenmin iets over (misschien schreef hij een afzonderlijk relaas). Enguerrand de Monstrelet schreef iets over de steekspelen die plaatsvonden in Brugge in december 1463 naar aanleiding van het huwelijk Gelderland-Bourbon, maar niets over de *Perron Fée*.¹⁵ Uiteraard is niets te vinden bij Commynes die zijn *memoires pas* begon vanaf het jaar 1464, of bij Molinet die maar in 1474 aanvangt, evenmin als in de *Memoires* van J. Du Clercq, zoals de Reiffenberg ze publiceerde. Jean de Troyes (1461 tot 1483) schreef droogweg dat voor het jaar 1463 *ne survint rien qui doit estre mis en grand' mémoire*.¹⁶ Evenmin stond iets vermeld in *Dits die excellente cronike van Vlaenderen*, noch in de *Kronyck van Vlaenderen van 580 tot 1467*, die trouwens een blanco vertoont tussen 1450 en 1467. Niets ook bij Meyerus.

Het ging nochtans niet om zomaar een wapenpas, louter als tijdverdrijf, maar – zoals hierna nog zal blijken – om een evenement met dynastieke en politieke implicaties. De volgehouden acties die Karel de Stoute ondernam om gaandeweg de macht van zijn ouder wordende vader over te nemen, of er minstens invloed op uit te oefenen, kwamen in deze wapenpas tot uiting.

13 B. FRANKE, 'Les jeux chevaleresques', in: I. MASTI, T. BORCHERT en G. KECK (red.), *Karel de Stoute. Pracht en praal in Bourgondië*, Brussel, 2009, p. 296-297.

14 G. CHASTELLAIN, *Œuvres de Georges Chastellain*, Deel 4: *Chronique 1461-1464*, Brussel, 1864.

15 E. DE MONSTRELET, *Chroniques d'Enguerrand de Monstrelet*, Parijs, 1826, Deel 14, p. 311.

16 J.A.C. BUCHON, *Choix de chroniques et mémoires sur l'histoire de France*, Parijs, 1838. De Troyes was weliswaar vooral op het Franse hof gericht.

In recente jaren kwam de *Perron Fée* weliswaar aan de orde bij sommige auteurs (Sidney Anglo,¹⁷ Jennifer Goodman,¹⁸ Richard Barber en Juliet Barker¹⁹), maar dan vooral met aandacht voor het aspect feestelijkheid en symboliek, waarbij het politieke element nauwelijks aanwezig of zelfs helemaal afwezig was. Zelfs het recente boek van Elodie Lecuppre-Desjardin²⁰ dat zich toespitst op de politieke aspecten van de communicatie aan het Bourgondische hof, heeft wat dit aspect betreft de *Perron Fée* over het hoofd gezien.

STEEKSPELEN, TOERNOOIEN EN WAPENPASSEN

De verschillende vormen van ridderlijke kamp worden in publicaties over het onderwerp niet altijd duidelijk onderscheiden. Laten we ze nog even karakteriseren.

Het steekspel behoorde in de late middeleeuwen tot het geliefkoosde tijdverdrijf van de stadsadel. Wanneer ze niet verwickeld waren in oorlogsvoering, hielden de jonge edellieden hun conditie op peil door tegen elkaar uit te komen in sportieve en grotendeels ongevaarlijke nabootsingen van een echte oorlog. In Brugge kwam het Gezelschap van de Witte Beer tot stand, dat uitsluitend aan het organiseren van steekspelen was gewijd. Het was gevestigd in de Poortersloge en was, in opvolging van vroegere gezelschappen, van omstreeks 1380 tot in 1487 actief. In onze studie *Het ridderlijk gezelschap van de Witte Beer, steekspelen tijdens de late middel-*

17 S. ANGLO, 'L'Arbre de Chevalerie et le Perron dans les tournois', in: J. JACQUOT en E. KÖNIGSON (red.), *Les Fêtes de la Renaissance III*, Parijs, 1975, p. 283-298. Zie ook: S. ANGLO, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, New Haven, 2000.

18 J.R. GOODMAN, 'Display, Self-Definition and the Frontiers of Romance in the 1463 Bruges Pas du Perron Fée', in: R.C. TEXLER (red.), *Persons in Groups: Social Behavior as Identity Formation in Medieval and Renaissance Europe*, New York, 1985, p. 47-54. Zie ook: J.R. GOODMAN, *Chivalry and Exploration, 1298-1630*, Woodbridge, 1998.

19 R. BARBER en J. BARKER, *Tournaments, Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages*, New York, 1989.

20 E. LECUPPRE-DESJARDIN, *La ville des cérémonies. Essai sur la communication politique dans les anciens Pays-Bas bourguignons*, Turnhout, 2004, voornamelijk het hoofdstuk 'Les pas d'armes: relecture d'un imaginaire chevaleresque accessible à tous', p. 205 e.v.

eeuwen in Brugge (2000),²¹ hebben we een synthese gemaakt van wat over dit gezelschap, dat helaas geen authentieke documenten heeft nagelaten, geweten is. Het jaarlijkse steekspel nam een hele namiddag en vooravond in beslag. Met de bijkomende activiteiten voor en na het steekspel, strekten de feestelijkheden zich over drie dagen uit, wat naar middeleeuwse normen een eerder beperkte tijd was.

Het toernooi had een andere inhoud. Daar waar het steekspel bestond uit opeenvolgende kampen tussen twee ridders die elkaar te paard met de speer, de lans of het zwaard te lijf gingen, was het toernooi een oorlog in miniatuur, waarbij een groep ridders het gelijktijdig opnam tegen een even sterke groep tegenstanders. Het steekspel gebeurde uitsluitend te paard, terwijl in een toernooi ook vaak te voet werd gevochten. Soms, vooral in de eerste periode, namelijk de elfde tot de dertiende eeuw, ging het om uitgebreide gevechten, *mêlées* genaamd, waaraan tientallen, soms honderden ridders deelnamen. In Brugge waren toernooien eerder zeldzaam, althans volgens de gegevens die bekend zijn. Het voornaamste en meest bekende was dat van 1393 waaraan honderd ridders deelnamen. Een toernooi duurde gewoonlijk niet langer dan een dag.

De wapenpas ging een stap verder. Vooreerst nam hij veel meer tijd in beslag. Dat konden enkele dagen zijn, maar ook enkele weken en in één geval zelfs bijna een volledig jaar. De wapenpas ontstond in Spanje, maar kwam voornamelijk aan het Bourgondische hof tot volle ontplooiing. Een wapenpas was als een langgerekt steekspel met niets dan tweekampen. Het voornaamste verschil lag hierin dat, in tegenstelling tot het steekspel en het toernooi, die slechts aan een minimum van regels en plichtplegingen waren

21 Zie ook: A. BROWN, 'Urban Jousts in the Later Middle Ages: The White Bear of Bruges', in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 78 (2000), p. 315-330; A. VAN DEN ABELE, 'Boekbespreking: E. Van den Neste, *Tournois, joutes, pas d'armes...*', in: *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis te Brugge*, 137 (2000), p. 155-159; A. JANSSENS, 'Steekspelen en toernooien te Brugge. Ten tijde van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1487), het einde van de steekspelen van de Witte Beer', in: *Brugs Ommeland*, 42 (2002), p. 90-121.

onderworpen, de wapenpas een georganiseerd en geregisseerd spektakel was, waarvoor een uitgebreid scenario werd uitgewerkt, gebaseerd op een ridderlijk thema.

Een ander verschil was dat, ook weer in tegenstelling tot de meeste steekspelen en toernooien, het initiatief voor de organisatie van een wapenpas werd genomen door een enkeling. Het basisthema draaide steeds rond de hoofse liefde. Een koene ridder wierp zich op als verdediger van een dame. Soms zat die dame opgesloten en moest ze worden bevrijd, soms kwam het erop aan haar te verdedigen tegen aanvallers. In beide gevallen nam de organiserende ridder het op tegen al wie zich met hem kwam meten. Het basisverhaal was steeds ongeveer hetzelfde, maar werd bij elke wapenpas aangepast. Het ging altijd om een nogal ingewikkelde geschiedenis, die we thans misschien als eerder saai ervaren, maar die voor ridders en hovelingen, opgevoed als ze waren in de geest en met de verhalen van de hoofse minne, begrijpelijk en spannend was. De initiatiefnemer die, om het op zijn eentje te kunnen opnemen tegen tientallen sportieve ridders, per definitie een uitzonderlijke en getrainde atleet moest zijn, bereikte door zijn wapenfeit het statuut van 'vedette' en verwierf een internationale reputatie.

VERSCHILLENDE MOTIEVEN VOOR DE WAPENPAS

Er was nog een bijkomend element dat aan bod kwam en dit geldt meer bepaald voor wapenpassen die werden georganiseerd aan het Bourgondische hof. Niet alleen moest de initiatiefnemer de toelating van de hertog krijgen, maar deze maakte van de gelegenheid gebruik om hieruit voor zichzelf op de één of andere manier munt te slaan. Om te beginnen droeg de wapenpas bij tot het verdrijven van de verveling bij de drukbevolkte hofhouding. Het was gevaarlijk, zo wisten de hertogen, wanneer hovelingen de tijd kregen om na te denken, waardoor ze eventueel op gezagsondermijnende gedachten zouden komen. Ridderlijke esbatterementen waren een welkome afleiding. Het verhaal dat ontwikkeld werd, klonk de deelnemers en de toeschouwers vertrouwd in de oren en hield ze bezig. Het was verwant met de saga van koning Arthur en de ridders van de Tafelronde. Iedereen, hertog Filips voorop, wilde zich wat graag identificeren

met de helden uit deze mythische verhalen, discussiëren over hun heldendaden en proberen ze na te doen.²² En, zoals Geoffrey Chaucer het in zijn *Canterbury Tales* heeft beschreven, eenmaal de ridders hun duels uitvochten, werd door de onverbeterlijke gokkers die vele omstanders waren, gewed op de uitkomst ervan.²³

Afgezien van de welkome ontspanning die een wapenpas zowel aan de hertog als aan zijn omgeving bood, werd het evenement ook een politiek *statement* ter bevestiging van de macht en de rijkdom van het Bourgondische rijk. Hoe meer vreemde vorsten en buitenlandse prominenten het schouwspel bijwoonden, des te meer de buitenwereld onder de indruk kon komen van de hertogelijke macht. Men heeft terecht gesteld dat de Bourgondiërs de uitvinders waren van *l'Etat spectacle*. Zo een spektakel was in 1430 het dagenlange steekspel (nog niet een echte wapenpas) dat Filips de Goede aanbood ter gelegenheid van zijn huwelijk en van de oprichting van de Orde van het Gulden Vlies.²⁴ Zo een spektakel was in 1468 de *Pas van de Gouden Boom* die als huwelijksgeschenk door Antoon, de Grote Bastaard (1421-1504), werd aangeboden aan zijn halfbroer Karel de Stoute en diens nieuwe bruid, Margaretha van York. Het moet wel gezegd worden dat het opzet hier enigszins verschilde. Antoon was wel *Chevalier de l'Arbre d'Or*, maar hij had medestrijders aan zijn kant en hoefde dus niet op zijn eentje te duelleren met lans of degen tegen aanvallers die zich ook met verschillenden tegelijk aanboden. Deze wapenpas werd besloten met een heuse *mêlée* tussen een aantal ridders, onder wie ook Karel de Stoute. Er waren hier dus méér elementen van een toernooi aanwezig dan in de *Betoverde Burcht*.²⁵

22 J.P. JOURDAN, 'Le symbolisme du Pas dans le royaume de France (Bourgogne et Anjou) à la fin du Moyen-Âge', in: *Journal of Medieval History*, 18 (1992), p. 161-181; A. LINDNER, 'L'influence du roman chevaleresque sur le pas d'armes', in: *Publications du Centre européen d'études bourguignonnes*, 33 (1993), p. 67-77.

23 K. GEERTS, *De spelende mens in de Bourgondische Nederlanden*, Brugge, 1987.

24 A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, *L'Ordre de la Toison d'Or à Bruges 1430*, Brugge, 1930.

25 T. WILLEMS, *Het huwelijk van Karel de Stoute en Margaretha van York en de feesten van de Gouden Boom*, onuitgegeven verhandeling, Brugge, 1998, p. 12-13.

Filips de Goede koppelde ook wapenpassen aan eigen initiatieven, om die nog beter in de verf te zetten. Zo komt het dat in Rijsel in februari 1454 het politiek en diplomatiek belangrijke *Banquet du Faisan*, waarop de aanwezige edellieden de gelofte aflegden aan een kruistocht te zullen deelnemen, werd voorafgegaan door de *Wapenpas van de Zwaan* (eigenlijk eerder een uitgebreid steekspel), ingericht door *le Chevalier au Cygne*, Adolf van Kleef, de neef van de hertog.

Een wapenpas was ook een uitstekende gelegenheid om tussen de spelen door subtiele onderhandelingen te voeren, onder meer met betrekking tot het regelen van voor de Bourgondiërs voordelige huwelijken. Dit was ook het geval tijdens de *Pas du Perron Fée*.

En er was soms zelfs nog méér aan de hand. Sommige van die wapenpassen groeiden uit tot gebeurtenissen met een politiek karakter, waar zonder één woord te moeten zeggen, publiekelijk ten opzichte van al wie er bij betrokken was en zelfs tot ver buiten die groep, een gewichtig politiek standpunt werd meegedeeld of kracht werd bijgezet aan een politiek feit. Ook dit gebeurde, in de overtreffende trap zelfs, naar aanleiding van de *Perron Fée*, zoals we hierna zullen uiteenzetten.

PHILIPPE DE LALAING

Le Pas du Perron Fée werd georganiseerd door ridder Philippe de Lalaing (1430-1465).²⁶ Hij behoorde tot een familie van professionele krijgers waarvan een behoorlijk aantal het leven liet op het slagveld.²⁷ Commynes schreef over hen: *Race dont peu s'en est trouvé, qui n'ayent été vaillants et courageux et presque tous morts en servant leurs seigneurs en guerre*. Zijn vader was Guillaume de Lalaing, grootbaljuw van Henegouwen en ooit stadhouder van Holland (1440-1445). Zijn moeder was Jeanne de Crequy, uit een aanzienlijke Noord-Franse familie.

26 F. LOISE, 'Philippe de Lalaing', in: *BN*, Deel 11 (1890), kol. 114-119.

27 Zoals: Jacques de Lalaing (1453), Philippe en François de Lalaing (1464), Philippe en Simon de Lalaing (1465), Jean de Lalaing (1476), Josse de Lalaing (1483).

Zijn oudere broer, Jacques de Lalaing (1421-1453),²⁸ is, dankzij de sterke verhalen die over hem werden geschreven, de geschiedenis en de legende ingegaan als het prototype van de ridder zonder vaar of vrees die zich volledig ten dienste stelde van zijn vorst. Hij werd beschreven als het model van de middeleeuwse edelman die de traditie van de ridders uit de Arthurlegende en uit de *Roman de la Rose* in ere hield.

In 1445 organiseerde hij in Chalon-sur-Saône een wapenpas die niet minder dan een jaar duurde, onder de naam *Le Pas de la Fontaine aux Pleurs*, wat zijn al grote bekendheid en roem nog aanzienlijk deed toenemen. Dit was niet zomaar een tijdverdrijf, maar kaderde in de politiek van de hertog om de contacten tussen edellieden van Noord en Zuid te bevorderen. In 1448 hield de Lalaing op de Markt van Brugge een grote tweekamp tegen de Engelse ridder Thomas Keith. Filips de Goede trad op als scheidsrechter. Na zowel diplomatieke als militaire opdrachten te hebben vervuld, sneuvelde Jacques de Lalaing op 3 juli 1453 bij Poeke in de oorlog die Filips de Goede voerde tegen de Gentenaars. Na zijn dood bleek dat hij aan wapenpassen en toernooien zo enorm veel geld had gespendeerd dat hij failliet was, zodat zijn familie aan de nalatenschap verzaakte.

Dit belette Philippe de Lalaing niet om in 1463 zijn oudere broer als legendarische ridder te willen opvolgen en zijn eigen wapenpas te organiseren. Om dit te kunnen realiseren en op de deelname van de adel te kunnen rekenen, had hij de toestemming nodig van de hertog. Hij vroeg dan ook aan Filips de Goede of hij vanaf februari 1463 in Brussel een wapenpas mocht houden.

Ondanks zijn jeugdige leeftijd was Philippe de Lalaing een belangrijk personage. Als telg uit een prestigieuze familie, petekind van de hertog, jeugdvriend van Karel de Stoute, met wie hij was opgevoed, was hij in 1452 voor Oudenaarde tot ridder geslagen en

28 F. LOISE, 'Jacques de Lalaing', in: *BN*, Deel 11 (1890), kol. 98-112; P. DE WIN, 'Jacques de Lalaing', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Deel 14 (1992), kol. 385-389.

had hij in 1454 tijdens *Le Banquet du Faisan* in Rijsel de eed van deelname aan de kruistochten afgelegd. Hij was achtereenvolgens gouverneur van Henegouwen en grootbaljuw van Vlaanderen. Enkele maanden na zijn Brugse wapenpas maakte hij deel uit van het expeditieleger dat onder leiding van Antoon, de Grote Bastaard, op kruistocht trok, maar in Marseille strandde en huiswaarts keerde.

HET DYNASTIEKE ASPECT

Lalain kreeg de gevraagde toestemming, maar de hertog die op het punt stond om voor een langere periode zijn intrek in Brugge te nemen, verzocht hem om, eerder dan in Brussel, zijn wapenpas daar te organiseren en de datum naar eind april te verschuiven. De bejaarde en met zijn gezondheid sukkelende hertog beleefde in die periode in zekere zin een tweede jeugd. Zijn jongste zus, Agnes van Bourgondië (1407-1476), weduwe van hertog Charles de Bourbon (1401-1456), was met vier van haar kinderen aan het Bourgondische hof komen verblijven. Het ging om Cathérine de Bourbon (1440-1469), Jeanne de Bourbon (1442-1493), hertog Jean de Bourbon (1426-1488) en Jacques de Bourbon (1445-1468). Ze ontmoette er tevens haar oudste dochter, Isabelle (1436-1465), de echtgenote van Karel de Stoute. Het zou waarschijnlijk de laatste ontmoeting worden, want Isabelle zou twee jaar later geveld worden door de tuberculose die haar ondermijnde. Filips de Goede, die gescheiden leefde van zijn echtgenote Isabella van Portugal (1397-1471), genoot van die vrouwelijke aanwezigheid. Hij kon zich, ten behoeve van zijn nichtjes, aan één van zijn geliefkoosde bezigheden wijden: het vinden van een echtgenoot die paste in zijn dynastieke plannen voor uitbreiding van de Bourgondische macht.

Dit washemaleerder gelukt met Isabelle, de oudste Bourbon dochter die hij in 1454 had gekoppeld aan zijn zoon Karel. Zijn teleurstelling hierbij was dat het huwelijk tussen neef en nicht alleen maar een dochter had opgeleverd, Maria van Bourgondië. Nu zette hij zich in voor de jongere dochter Cathérine, die hij voorbestemde om te trouwen met zijn achterneef Adolf (1438-1478), de enige

en onstuimige zoon van hertog Arnold van Egmond, hertog van Gelderland (1410-1473), en van Catharina van Kleef. Een ander dochter, Jeanne, zou hij koppelen aan Jean de Chalon, prins van Oranje (1443-1502), die ook in Brugge aanwezig was.²⁹ De langdurige onderhandelingen die nodig waren om dit tot een goed einde te brengen, en die zouden uitmonden in het huwelijk van Adolf en Cathérine dat op 28 december 1463 in Brugge plaatsvond, werden eerst in Brussel en ook nog in andere steden opgevrolijkt met talrijke feesten en feestmalen.

In februari trok Filips dus met de hele hofhouding en met zijn zus en haar kinderen naar Brugge, waar de besprekingen verder zouden worden gevoerd. De talrijke feesten waren een gelegenheid voor de hertog om de aanwezige partijen – namelijk de Bourbons, de Gelderlanders, zijn eigen hofhouding en de aanwezige vreemde diplomaten – de macht en rijkdom van zijn hertogdom als het ware visueel in te prenten. Ze vormden tevens een *fond de décor*, terwijl de langgerekte besprekingen tussen de betrokken partijen werden verdergezet. Dit soort onderhandelingen was immers een delicaat en langdurig proces, gebaseerd op politieke en dynastieke overwegingen. Ze vereisten onder meer dat een betere wederzijdse kennismaking mogelijk gemaakt werd, zowel tussen de toekomstige bruid en bruidegom (die echter op het tijdstip van de wapenpas nog niet in Brugge aanwezig was), als tussen de leden van hun hofhouding.

Het voorstel van Philippe de Lalaing om een uitgebreide, drie weken durende wapenpas te organiseren, werd in die omstandigheden dan ook enthousiast aanvaard, want dit paste perfect in het kader. Niet minder dan 86 ridders schreven zich in om tegen de Lalaing in het strijdperk te treden. Het waren er uiteindelijk maar 61, omdat de hertog onverwacht een aanzienlijke delegatie naar Frankrijk stuurde, onder leiding van Antoine de Croÿ en van

29 Het kan ook zijn vader, Willem van Chalon (ca. 1420-1475), geweest zijn die over het huwelijk kwam onderhandelen. Zij zijn de voorvaders van de huidige familie Oranje-Nassau.

Antoon, de Grote Bastaard, om er te onderhandelen met Franse en Engelse diplomaten.³⁰ We komen verder terug op die afwezigen.

DE INHOUD VAN DE WAPENPAS

Het scenario dat voor deze uitgebreide wapenpas was bedacht, blonk niet uit door grote originaliteit. De negentiende-eeuwse uitgever ervan, archivaris Brassart, gaf als oordeel in zijn inleiding op het verhaal: *la fiction ne mérite pas l'analyse* en schreef dat *les organisateurs de ces spectacles étaient d'une pauvreté d'imagination désolante*.³¹ Dit lijkt ons nochtans overdreven. Het scenario lag in de lijn van de elementen die voordien voor andere wapenpassen waren gebruikt. Heel vaak stond daarbij een Boom of een Perron (synoniem voor een burcht of een grote grot) centraal als attribuut.³² De uitwerking van het verhaal gebeurde niet door Philippe de Lalaing alleen. Via de bemiddeling van de wapenheraut van Limburg werd het voorgelegd aan de hertog zelf en aan een groepje kenners onder de hovelingen die het moesten toetsen aan de 'arthuriaanse' canon en het goedkeuren, na eventueel wijzigingen te hebben voorgesteld.³³

In hoofdzaak kwam het er in dit scenario op neer dat in het peron of de burcht een edele dame woonde, die nachtelijk onderdak verleende aan een verdwaalde ridder, maar hem in de morgen niet wilde vrijlaten alvorens hij zijn moed en zijn deugdzaamheid had aangetoond. Om hiervan het bewijs te leveren, moest hij de strijd aanbinden met alle ridders die zich bij de burcht zouden aanmelden. Pas nadat hij in deze opdracht geslaagd zou zijn, zou hij worden vrijgelaten. Het verhaal verschilde van vele andere, waarin het er meestal op aankwam om een dame te bevrijden of haar deugd en maagdelijkheid te beschermen. Hier was het andersom: de

30 Deze informatie komt niet voor in het manuscript van de Bibliothèque Nationale, wel in dat van Arras.

31 F. BRASSART, *Le Pas du Perron Fée*, Douai, 1874, p. 6.

32 S. ANGLO, 'L'arbre'; J.P. JOURDAN, 'Le Perron de chevalerie à la fin du Moyen-âge: aspects d'un symbole', in: *Seigneurs et seigneuries au Moyen-âge. 117e congrès national des sociétés savantes*, Parijs, 1993, p. 581-598.

33 J.R. GOODMAN, 'Display'.

dame bekleedde een machtspositie en hield de ridder gevangen. Enkel op haar voorwaarden kon hij zijn vrijheid herwinnen.

Een ingewikkeld scenario legde vast hoe de oproep naar geïnteresseerde ridders diende te gebeuren en op welke manier de gevechten zouden worden gevoerd, met welke wapens, in welke omstandigheden, met welke prijzen als beloning, enz. Het was een zoveelste variant op een thema dat ondertussen helemaal gerodeerd was.

Alle gebruikelijke personages kwamen in het verhaal voor: de dame en haar hofdames, de vrijpostige dwerg als woordvoerder, de gevangen naamloze ridder, zijn tegenstrevers en hun sympathisanten, de scheidsrechters, de Moren en Turken, de 'gekke ridder', een reus, de wildemannen, de griffioenen als schildwachten voor het perron, de begeleidende muzikanten, pages, narren, schutters, en tot slot de hofmaarschalk van de dame, die werd verbeeld door niemand minder dan hertog Filips de Goede zelf. Op het toernooiveld was de hertog permanent vertegenwoordigd door drie scheidsrechters die erover moesten waken dat alles ordentelijk en volgens de regels verliep. Dit hield in dat ze de lansen en zwaarden moesten meten, en het betreden en de presentatie moesten goedkeuren van de verschillende strijders die zich aanboden. De drie voor deze wapenpas aangeduide scheidsrechters waren naaste medewerkers van de hertog, de heren de la Roche,³⁴ de Moreuil³⁵ en Toison-d'Or.³⁶ Verschillende wapenofficieren vergezelden hen, namelijk Hernoul van Crequy,³⁷ heer van Ambremont en Ivergny,

34 Philippe Pot, heer de la Roche (1428-1494), ridder van het Gulden Vlies in 1462. A. DE RIDDER, 'Philippe Pot', in: *BN*, Deel 18 (1905), kol. 74-76.

35 Waleran de Soissons, heer van Moreuil, baljuw van Amiens, was kamerheer van Filips de Goede en stierf in 1464.

36 Jean Lefèvre de Saint-Remy (1396-1486), wapenkoning van het Gulden Vlies vanaf de stichting tot aan zijn dood, auteur van *Le livre des faits* en misschien ook van één van de verslagen over de hier behandelde Wapenpas. P. BERGMANS, 'Jean Le Fèvre de Saint-Remy, chroniqueur, négociateur, roi d'armes', in: *BN*, Deel 11 (1890), kol. 666-675.

37 Hij wordt door Brassart vermeld als een jongere broer van Jean de Crequy, maar aangezien ik hem nergens terugvind, vraag ik me af of het niet eerder om Jean de Crequy (ca. 1410-1474) zelf gaat, een Picardische edelman, diplomaat en veldheer, ridder van het Gulden Vlies, vertrouweling van de Bourgondische hertogen, speci-

alsook de wapenherauten van Vlaanderen en Artesië. Ze traden allen op als zogenaamde dienaars van de dame van de Betoverde Burcht.

Opmerkelijk is wel dat de dame als hoofdpersonage werd opgevoerd, maar nooit te zien was of werd geïdentificeerd. Zelfs achteraf, bij het banket en de prijsuitreiking, werd ze wel vermeld, maar maakte ze niet haar opwachting. Haar hofdames waren erbij en werden ten dans geleid, maar van de dame zelf was er geen spoor. Men beschouwde haar dus duidelijk als een mythisch, ongenaakbaar personage dat niet in menselijke gedaante hoefde te verschijnen.

DE PRACHT EN DE PRAAL

De kroniekschrijvers gaven een gedetailleerde beschrijving van de kledij waarin de strijders en hun gevolg waren uitgedost, wat aantoonde dat hieraan veel belang gehecht werd. Zo een wapenpas was min of meer een mannelijke modeshow, waarbij de politieke macht en de rijkdom van de heren om ter meest tentoongespreid werden.

Het is niet onze bedoeling om hierop uitgebreid in te gaan in dit artikel en we verwijzen dan ook naar de gepubliceerde tekst, waarin men de rijkdom van de gewaden kan vaststellen. Wat hierbij opvalt is dat, ondanks de korte tijd waarop alles georganiseerd werd, alle deelnemers naast hun wapenrustingen, ook over weelderige, vaak geborduurde kledij en hoofddeksels beschikten, voor zichzelf en voor hun paard. Vooral Philippe de Lalaing trok hierbij de aandacht, doordat hij elke dag minstens één nieuwe uitrusting aantrok.

Er was variatie in de gebruikte stoffen: zijde, tafzijde, satijn, damast, laken, kamelot of wollen stof; variatie in de accessoires:

alist van wapenpassen en een erudiet man, die ondanks zijn leeftijd nog deelnam aan de Slag bij Monthléry in 1465. Hij was de oom van Jacques en Philippe de Lalaing, de zonen van zijn zus Jeanne de Crequy.

ners, sabelbont, gewoon bont, hermelijn, klokjes en belletjes, vederbossen en struisvogelpluimen; variatie in de bewerkingen en borduursels op de kledij. Eén conclusie staat vast: er werd door niemand op enkele ponden minder of méér gekeken. Essentieel voor de symboliek was ook het gebruik van bepaalde kleuren, die telkens in detail werden meegedeeld. De kleurencombinatie die de hele wapenpas duidelijk domineerde, was die van de graaf van Charolais: zwart en paars.³⁸

DE STAD BRUGGE BETAALDE MEE

Ook al was de wapenpas uitsluitend voorbehouden aan het Bourgondische hof en zijn hoge gasten, met de Bruggelingen als bescheiden, maar talrijk aanwezige toeschouwers rondom de arena, toch besefte de Brugse overheid maar al te goed het belang ervan en de voordelen die men hieruit op het vlak van prestige en van commerciële activiteiten zou kunnen halen. Gemeentelijke toelagen voor openbare feestelijkheden, zowel religieuze als burgerlijke, waren geen uitzondering, integendeel.³⁹

Steekspelen waren als evenement haast routine, maar een zo uitgebreide wapenpas was een relatieve zeldzaamheid en zou de faam van Brugge ten goede komen. De aanwezigheid over een langere periode van het volledige Bourgondische hof, met zijn tientallen hoge heren en zijn honderden medewerkers en dienaars, die het geld rijkelijk lieten rollen, was een buitenkans voor de Brugse ambachten en neringen.

Men besliste dan ook op geen pond te kijken.⁴⁰ In de eerste plaats moest de Markt behoorlijk ingericht worden in functie van de wa-

38 M.T. CARON, 'La noblesse en représentation dans les années 1430: vêtements de cour, vêtements de joutes, livrées...', in: *Publications du centre européen d'études bourguignonnes*, 37 (1997), p. 157-172.

39 A. BROWN, 'Bruges and the Burgundian Theatre-State: Charles the Bold and Our Lady of the Snow', in: *History*, 84 (1999), p. 537-589; IDEM, 'Ritual and State-Building Ceremonies in Late Medieval Bruges', in: *Symbolic Communication in the Middle Ages*, Turnhout, 2006, p. 1-28; A. JANSSENS, 'Steekspelen'.

40 Alle gegevens hierna komen uit BRUGGE, *Stadsarchief* (SAB): Stadsrekening 1462-63, f° 36 en f° 52-55.

penpas. Meer dan 2000 karren zand werden aangevoerd: *Item doe betaelt diversche carremans van deser stede van XXIc XXX [2130] carren zands die ghehaelt ende ghevoert worden upde maerct ter plaetsen daer tvoors[eide] [wapen]pas ghedaen was te 6 s gr. thondert, comt 6 £ 7 s 9 d gr. ende den deken[s] vanden muederaers van tvoors[eide] zand te spreedene ende te heffene 20 s gr. Comt al 7 £ 7 s 9 d gr.*

Rond de arena werden hekken geplaatst en tribunes opgericht. In de arena werd de burcht of het perron gebouwd, evenals de lokalen voor de strijdende ridders, voor de wapenherauten en voor de scheidsrechters. Vanaf de herberg met stallingen, waar de paardrijders hun beurt afwachtten, tot aan de arena liep een overdekte afgebakende toegang, met dichtslaande hefbomen: *Betaelt meester Anthonis Goossens, themmerman, van werke by hem gedaen omme 't fayt van wapene welcke mijnheer Phelips de Lalaing dede up de marct deser stede; te wetene omme ene alleye te maekene daer de scilden van wapenen an hyngghen met eene aleye bedect te comene en te rydene uit siner herberghe duer syn perron in de bane; beede de henden van de voorseiden bane te sluitene met scuvende bailjen, buiten ende binnen*

Ende omme te makene een huus in de middel van de voorseyde bane omtrent XIIIIII voeten wijd ende XXII voeten lanc, daer de jugen metten hyraulden up lagen

Item doe betaelt Victoor Pruumbud met zinen ghesellen, vanden pitten te delvene ende de staken te helpene stellen daer de scilden van wapenen anne hijngghen ende van diversche andren ghedelven bij hem ghedaen ter plaetsen voors[eid] voor al 18 s 9 d gr.

Item doe betaelt Olivier de Haze over t(on)ghebruuc dat hij hadde van te muegghen loten de staigen te steicspele de welke hij mainteneirt hem toebehoorende bij cause van zynen officie mids dat de stede dat lyet bethemmeren ende of luken den tijt vanden voors[eide] passe gheduerende ende hem daer vooren toegheleyt 4 £ gr.

Item doe betaelt Mahieu Rousseel, cuenijnc van wapenen van Artois, inde name vanden andren cuenijngghen van wapenen over trecht ende tlossen vanden lijsten, bij compositien 20 s gr.

Al die voorlopige bouwwerken werden kleurrijk beschilderd.

Een aantal huizen rondom de Markt werd afgehuurd en ter beschikking gesteld van de hertog en zijn gevolg, alsook van de graaf van Charolais, zodat ze comfortabel de gebeurtenissen konden volgen en zich tegelijk te goed konden doen aan spijs en drank: *Item doe betaelt Dyne vanden Houvere ter causen vanden huuse in Cranebuerch daer ons gheduchts heere ende mijn vrouwe van Bourbon inne laghen den tijd gheduerende vanden voors[seide] passe 8 £ gr.*

Item doe betaelt Mathijs wijf van Campen van twee ofte drie camereren in her huus daer mijn heere van Charolois, mijn heere van Doornicke⁴¹ ende andre diversche heeren inne laghen den tijd vande vorm[elde] passe gheduerende 8 £ gr.

De stadsmagistraat vergat ook zichzelf niet: *Item doe betaelt Jacoppe van Maldeghem van eender camere daer de buerchmeesters joncvrouwen tvoors[seide] pas zaghen 3 £ gr.*

Item doe betaelt Anthuenis Maes castelein vande scepenuuse, van costen ghedaen upde stallaigen daer de wet metsgaders de notable van deser stede waren binnen den tijd vande voorn[omde] passe in broode, wijne ende fruute 4 £ 18 s gr.

Item betaelt den zelve Anthuenis van costen bij hem verleyt upden 12en ende 29en dach van wedemaendt metsgaders andre daghen der tusschen, als men stac upde maerct ende in sghelijcx als men tzwijn slouch,⁴² aldaer in broode, wijne ende fruute 16 s 2 d

Vooraf werd een belangrijke toelage uitgetrokken, enerzijds voor de hertog: *Item betaelt van costen ghedaen bij causen vanden passe ofte fayte van wapenen hier ghedaen upde maerct bij mijn heere mer Phelips dela Laing ruddre. Eerst zo was ghegheven onzen gheduchten heere over tconsenteren dat men tvoors[eide] pas hier bin-*

41 Dit was Guillaume Fillastre (1400-1473), natuurlijk kind van een kanunnik en een kloosterzuster, sinds 1460 bisschop van Doornik. Hij was in 1462 aangesteld als kanselier van de Orde van het Gulden Vlies. Hij was een vertrouwensman van Filips de Goede en werd het later ook – maar was het in 1463 nog niet – van Karel de Stoute. A. WAUTERS, 'Guillaume Fillastre, ecclésiastique, homme d'Etat', in: *BN*, Deel 7 (1880-1883), kol. 61-70.

42 Er was dus blijkbaar in dezelfde tijdspanne ook nog een volksvermaak op de Markt, het naar onze hedendaagse smaak weinig aantrekkelijke gevecht van blinden met een losgelaten varken.

nen der stede dede ter jeghenwoordicheit van hem, mer Vrouwen van Bourbon zijnre zustre, mijnen heere van Charolois ende vele andre diversche heeren van zinen bloede ende lieden van staten hier doe wesende, de somme van 400 £ gr., anderzijds voor Philippe de Laiaing: Item doe ghegheven ende betaelt mer Phelipse dela Laing thulpe vanden costen ende lasten die hij hadde int voors[eyde] pas 88 £ gr.

Louis Gilliodts heeft omgerekend dat deze kosten en toelagen in goudfranken van 1875 samen 286.400 fr. vertegenwoordigden. Zijn berekening is maar moeilijk te verifiëren, maar het is alvast zeker dat het ging om een respectabel aantal miljoenen in onze huidige munt. Maken we de vergelijking met het jaarinkomen van een meester-metselaar uit die tijd, namelijk 11 £ en ronden we de tussenkost van de stad af op 520 £, dan zou dit betekenen dat de tegenwaarde van het jaarinkomen van iets méér dan 45 meester-metselaars aan de wapenpas werd gespendeerd. In 2009 verdient (of althans kost) een meester-metselaar tussen de 40.000 en 50.000 euro, wat het bedrag aan subsidie in onze huidige munt tussen 1.200.000 en 2.250.000 euro zou situeren. Natuurlijk, indien we als referentie een meester-metselaar uit een Oost-Europees land zouden nemen, zou de jaarwedde en daardoor de vergelijkingsbasis heel wat lager liggen. Vergelijkingen zijn moeilijk, maar het geeft toch enig idee.⁴³

HET POLITIEKE ASPECT

Felix Brassart heeft zich in 1874 hoofdzakelijk beperkt tot de uitgave van het Parijse manuscript. Hij heeft er informatie aan toegevoegd over het handschrift zelf, over het scenario van de wapenpas en over sommige deelnemers, maar over de politieke of andere context waarin de wapenpas plaatsvond, heeft hij met geen woord gerept. Waarschijnlijk waren die hem onvoldoende duidelijk. Het ging nochtans om een bijzonder spannend tijdstip,

43 J.-P. SOSSON, *Les travaux publics de la ville de Bruges XIVe-XVe siècles*, Brussel, 1977; A. JANSSENS, 'Bijdrage tot de geschiedenis van de lonen: het jaarloon van de Brugse metselaars, 1476-1487', in: *Brugs Ommeland*, 47 (2007), p. 205-220.

omwille van de hoogoplopende ruzie tussen Filips de Goede en Karel de Stoute. Naast het dynastieke element, kwam hierdoor eveneens een politiek gegeven aan bod.

De algemeen bekende onenigheid tussen vader en zoon uitte zich in 1457 in een klinkende ruzie over de aanduiding van een kamerheer voor Karel. Filips wilde die functie toekennen aan een neef van Antoine de Croÿ (1402-1475), zijn meest vertrouwde raadsman. Karel weigerde, omdat hij geen enkel vertrouwen had in de Croÿs – ook al was Antoine zijn peter –, die van de aftakelende gezondheid van de hertog gebruik of misbruik maakten om hun eigen belangen te bevorderen en tevens als agenten van de Franse koning optraden. Sinds de uitbarsting van 1457 hadden Filips en Karel elkaar slechts zelden ontmoet en nog weinig in dezelfde stad gewoond. Karel had zich in Gorcum (thans Gorinchem) teruggetrokken en had van de stad een vesting gemaakt, waarin hij zich tegen mogelijke aanvallen kon verschansen.

Het jaar 1462 was een hoogtepunt geweest in het conflict. Een lid van het huis van hertog Filips, zijn jolige wijnkelner Jean Coustain, werd ervan beschuldigd dat hij Karel had willen vergiftigen. Hij werd onder marteling verhoord, veroordeeld en omgebracht. Karel vermoedde een machinatie van Lodewijk XI. Het werd nog erger toen bekend werd dat Jan van Bourgondië, graaf van Etampes en een familielid van de hertogen, maar bondgenoot van de Croÿs, probeerde Karel dodelijk ziek te maken door een wassen pop te betoveren.⁴⁴

Te veel was te veel, en Filips de Goede wilde duidelijk maken dat, ondanks de meningsverschillen, Karel zijn enige wettige erfgenaam en opvolger was, aan wie men niet de hand mocht slaan. In juli 1462 had hij hem tot zijn luitenant-generaal voor Holland benoemd, waardoor hij niet alleen toonde vertrouwen te hebben in zijn zoon, maar deze tevens bezigheden verschafte die hem van het hof verwijderd hielden. Tegelijk benoemde hij Lodewijk van

44 R. VAUGHAN, *Philip the Good*, Woodbridge, 2004, p. 344 en 378.

Gruuthuse (1427-1492) tot stadhouder van Holland en Zeeland, in opvolging van Jehan de Lannoy, één van de bittere vijanden van Karel. De verhoudingen tussen vader en zoon werden hierdoor niet merkbaar beter. Filips stuurde dan ook op een verdere verzoening aan. De aanwezigheid aan het hof van zijn zus, tevens schoonmoeder van Karel, en van diens schoonbroers en schoonzussen, leek de passende omkadering hiervoor te bieden. De inspanning tot verbeterde verstandhouding tussen vader en zoon werd aan de hofhouding duidelijk gemaakt en ook aan rivaal en vijand Lodewijk XI, toen Karel op 23 april 1463 bij zijn vader zijn intrek nam in het Brugse Prinsenhof en er tot 31 mei verbleef. Het was lang geleden dat beiden nog samen geweest waren, vooral voor zo een lange periode.⁴⁵ Het betekende natuurlijk niet dat ze voortdurend in elkaars gezelschap vertoefden. Karel woonde ongetwijfeld niet in, maar naast het Prinsenhof, ofwel in een appartement boven de Muntpoort⁴⁶ in de Geldmuntstraat, ofwel in het *Hôtel Vert*, later *Hôtel de Charolais* genaamd, in de Moerstraat.⁴⁷ De wapenpas bijwonen deden ze elk vanuit een ander huis. Toen Karel als strijder de arena binnenreed, ontbrak die ene, meest prestigieuze begeleider, zijn vader, die alleen maar voor neef Adolf van Kleef vanuit zijn uitkijkpost, het huis *Cranenburch*, naar beneden kwam en zich in het zadel hees.

DE GREEP NAAR DE MACHT

In haar inleiding tot de publicatie van een moderne versie van het relaas over de wapenpas, schreef professor Colette Beaune: *Ces adversaires appartiennent aux plus hautes lignées de l'Etat bourguignon et représentent trois groupes différents: la noblesse bouronnaise qui accompagne la duchesse et ses enfants, l'entourage de l'héritier comte de Charolais et l'entourage d'un Philippe le Bon*

45 H. VANDER LINDEN, *Itinéraires de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419-1467) et de Charles, Comte de Charolais (1433-1467)*, Brussel, 1940.

46 A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, *Épisodes de la vie des Ducs de Bourgogne*, Brugge, 1936, p. 277.

47 B. BEERNAERT en T. WETS, 'De onbekende materiële resten van het Prinsenhof en zijn omgeving', in: B. HILLEWAERT en E. VAN BESIEEN (red.), *Het Prinsenhof in Brugge*, Brugge, 2007, p. 60.

vieillissant. En ze concludeerde: C'est un rite politique: on joue la confrontation qui menace entre les partisans du Téméraire et ceux des Croÿ.

Professor Elodie Lecuppre-Desjardin volgde haar hierin toen ze schreef: *Dans le cas du Perron Fée il est clair que la trame fictive se double d'une compétition politique bien réelle opposant l'entourage du comte de Charolais (Saint-Pol, Brimeu, etc) aux proches du duc Philippe (Lalaing, Croÿ, Clèves, etc. . .).*⁴⁸

Hadden ze hierin gelijk? Wat betreft het precieze punt van de confrontatie, denk ik van niet. Analyse van de deelnemers toont immers aan dat hier niet van een *confrontation* of *compétition politique* kan worden gesproken, maar van een onbetwistbare en onbetwiste triomf van Karel de Stoute, een zegevierend machtsvertoon dat zich afspeelde onder de ogen van zijn vader, van de familie en van het hele hof. Het ging helemaal niet om een duel tussen *l'entourage du comte de Charolais* en *les proches du duc Philippe*, laat staan om een strijd tussen Karel en de familie de Croÿ. Dit laatste zou verondersteld hebben dat de graaf van Charolais, in het bijzijn van zijn vader en van de hofhouding, bereid was zich op gelijke voet te meten met zijn vijanden, hoge hofdignitarissen van zijn vader. Dit zou voor hem een *diminutio capitis* of zelfs een vernedering geweest zijn. Daarbij, als het inderdaad om zo een confrontatie ging, hadden de deelnemers aan de wapenpas dan toch min of meer gelijk verdeeld geweest moeten zijn tussen enerzijds de familie de Croÿ, al dan niet als kampioenen van de oude hertog Filips, en anderzijds vrienden en aanhangers van Karel. Dit was helemaal niet het geval, integendeel. Een zeer groot deel van hen die aan de wapenpas deelnamen, zo niet een verpletterende meerderheid, waren aanhangers en dienaars van Karel, terwijl de meeste anderen hoogstens als 'neutraal' bestempeld kunnen worden. De leidinggevende Croÿs waren niet aanwezig. Leden of onvoorwaardelijke aanhangers van de clan de Croÿ, tegenstanders van Karel, waren evenmin te bespeuren. Zowel op de tribunes als

48 E. LECUPPRE-DESJARDIN, *La ville*, p. 205.

in de arena bleven hun trouwe medestanders, zoals graaf Jehan de Lannoy (1410-1493) of Jan van Bourgondië, graaf van Nevers en Etampes (1415-1491), alsook de zonen, schoonzonen en aanhangers van de Croÿs afwezig. In feite waren de familie en de clan de Croÿ slechts door één jonge deelnemer vertegenwoordigd.

De wapenpas bood aan Karel de gelegenheid om aan zijn vader en aan het hele hof duidelijk te maken dat hij klaarstond voor de opvolging en dat hij op een uitgebreide en toegewijde hofhouding en groep van medewerkers kon rekenen. Men had getracht hem in de hoek te duwen, maar hier in Brugge toonde hij aan dat dit niet gelukt was. We zullen er wel nooit achter komen of hij hiertoe een kans greep die zich toevallig aanbood, dan wel of dit afgesproken was met Philippe de Lalaing, die hij tot het organiseren van deze wapenpas aangezet zou hebben. Men zal waarschijnlijk ook nooit weten of hertog Filips de wapenpas van februari naar april verschoof om Karel en zijn aanhangers in Brugge bezig te houden, terwijl de Croÿs en hun gevolg in Frankrijk gingen onderhandelen. In ieder geval kwam Karel duidelijk goed voorbereid en vergezeld van de nodige medestanders naar Brugge.

De grote namen aan het hof, de heren 'van den bloede' zoals de Kleefs en de Bourbons, alsook de grote families zoals de Luxemburgs en de Lalaings afficheerden zich met hem en lieten er tegenover de oude hertog geen twijfel over bestaan dat ze voor de toekomst kozen. De Luxemburgs deden dit zelfs met veel vertoon door niet onder hun eigen kleuren, maar onder die van Karel in de arena te treden, zodat de kroniekschrijver ze *les gens de monseigneur de Charolais* noemde. Naast hen waren er ook de leden van de eigen hofhouding van Karel, *ceux de l'hôtel de monseigneur de Charolais* of gewoon *ceux du Charolais* die talrijk aan de wapenpas deelnamen. Tegenover zo een massale deelname woog één enkele jonge vertegenwoordiger van de zich nog machtig wanende, maar op de wapenpas afwezige Croÿs niet zwaar.

DE DEELNEMERS EN HUN AANHANGERS

DATUM EN STEEKSPELER	VRIENDEN EN 'SUPPORTERS' DIE MEE HET STRIJDPERK BETRADEN	HERKENNINGS- KLEUREN
Donderdag 28 april		
1) Henry de Cicey (of de Cirey)	Meerdere edellieden Vijf trompetspelers	Blauw- groen
2) Philippe de Glymes, heer van Grimbergen	Een schildknaap	Zwart
3) Filips, Bastaard van Brabant, zoon van Philippe de Saint-Pol	Vier edellieden Een schildknaap	Wit en paars
4) Jan van Luxemburg, graaf van Marle	Twee schildknepen Lodewijk van Luxemburg, Saint-Pol Pieter van Luxemburg, Brienne Jacob van Luxemburg, Richebourg Jacob van Luxemburg, Fiennes Verschillende andere vrienden	Zwart
Vrijdag 29 april		
1) Jacques de Bourbon	Karel, graaf van Charolais Jan I, hertog van Kleef Adolf van Kleef en Ravestein Lodewijk van Luxemburg, Saint-Pol Verschillende andere hoge heren	Blauw
2) Josse de Lalaing	Adolf van Kleef en Ravestein Verschillende andere hoge heren, ridders en schildknepen	Karmozijn- rood
3) Jean d'Arson	Jacques de Bourbon Verschillende andere vrienden	Wit en paars
4) Jean de Saint-Marcel	Dezelfde	Zwart
5) Guiot de Songnies	[Dezelfde]	Paars en grijs
6) Charles de Courcelles	[Dezelfde]	Zwart
Donderdag 5 mei		
1) Antoine de Croÿ, heer van Sempy	Verschillende ridders en schildknepen Zes trompetspelers	Groen en goud
2) Philippe de Bourbon	Verschillende ridders en schildknepen	Blauw
3) Antoon, Bastaard van Brabant, zoon van Philippe de Saint-Pol	Een talrijk gevolg van ridders en schildknepen Een groep 'wildemannen'	Blauw

4) Lodewijk van Luxemburg, graaf van Saint-Pol	Karel, graaf van Charolais Hertog Jan van Kleef Jacques de Bourbon Adolf van Kleef en Ravestein Talrijke ridders en schildknapen Zeer talrijke trompetblazers en trommelaars	Zwart en paars
5) Jacob van Luxemburg (Fiennes?)	Dezelfde	Zwart en paars
6) Drieu de Humières	Dezelfde	Zwart en paars
7) Jean de Damas	Dezelfde	Zwart en paars
8) Charles de Haplaincourt	Dezelfde	Zwart en paars
Vrijdag 6 mei		
1) Guillaume de Reichcourt		Zwart en wit
2) Jean de Velu		Zwart en wit
3) Frederic van Withem	Een ridder en een schildknaap	Zwart en paars
4) Gilles de Berlaymont	Hertog Jan van Kleef Adolf van Kleef en Ravestein Verschillende ridders en schildknapen	Zwart en paars
5) Antoine de Glymes, heer van Walhain		Zwart en goud
6) Simon de Lalaing		Zwart
Zondag 8 mei		
1) Jean de la Verdinghe		Zwart en goud
2) Adolf van Kleef, heer van Ravestein	Filips, hertog van Bourgondië Karel, graaf van Charolais Jan, hertog van Kleef Lodewijk van Luxemburg, Saint-Pol Verschillende andere edellieden Trompetblazers en trommelspelers Vier schildknapen Een hofnar	Wit en blauw
3) Louis Bournel	De trompetblazers van de heer van Kleef	Bruin en wit
4) André de Mailly	Een schildknaap	Paars
5) Jean de Rebreviette	Met begeleiders	Zwart en goud
6) Philippe de Bourbon	Met begeleiders	Paars en blauw

Maandag 9 mei		
1) Jacob van Luxemburg, heer van Richebourg	Karel, graaf van Charolais Lodewijk van Luxemburg, Saint-Pol Pieter van Luxemburg-Brienne, Jacob van Luxemburg-Fiennes Jan van Luxemburg-Marle	Zwart en paars
2) Philippe de Glymes, heer van Grimbergen	Met begeleiders	Zwart
3) Filips, Bastaard van Brabant	Met begeleiders	Zwart
Woensdag 11 mei		
1) Jacques d'Oursan	Karel, Graaf van Charolais Lodewijk van Luxemburg, Saint-Pol Andere hoge heren Talrijke trompetspelers	Zwart en paars
2) Jean de Parthenay	Dezelfde	Zwart en paars
3) Arnould de la Hamaide, heer van Condé	Dezelfde	Zwart en paars
4) Franquelance	Dezelfde	Zwart en paars
5) Guillaume Bournel	Dezelfde	Zwart en paars
6) Jean de Ligne	Dezelfde	Zwart en paars
Donderdag 12 mei		
1) Antoon, Bastaard van Brabant	Een schildknaap Met begeleiders	Paars en zilver
2) Henri de Cicey (of de Cirey)	Met begeleiders De trompetblazers van de hertog van Kleef	Grijs en paars
3) Antoine de Ligne	Met begeleiders	Paars en wit
4) Frederic van Withem	Met begeleiders	Zwart en goud
5) Daniel van Moerkerke	Een schildknaap Met begeleiders	Zwart en goud
Vrijdag 13 mei		
1) Evrard T'Serclaes	Met begeleiders	Paars en grijs
2) Simon de Herbais	Met begeleiders	Wit en goud
3) Philippe de Bourbon	Met begeleiders	Blauw en paars
4) Philippe d'Orville	Met begeleiders	Karmozijn-rood
5) Josse van Wassenaar	Met begeleiders	Paars en goud
6) Jacob van Luxemburg (Fiennes of Richebourg)	Zes ridders en schildknapen	Karmozijn-rood en goud

Zondag 15 mei		
1) Karel, graaf van Charolais	Lodewijk van Luxemburg, Saint-Pol De Heer van Mourecourt Jacques de Jeumont Pieter van Luxemburg-Brienne Louis Chevallart Roussequin Gamel	Zwart en paars
2) Lodewijk van Luxemburg, graaf van Saint-Pol	Dezelfden	Zwart en paars
3) Louis, heer van Mourecourt	Dezelfden	Zwart en paars
4) Jacques de Jeumont	Dezelfden	Zwart en paars
5) Pieter van Luxemburg-Brienne	Dezelfden	Zwart en paars
6) Louis Chevallart	Dezelfden	Zwart en paars
7) Roussequin Gamel	Dezelfden	Zwart en paars
Maandag 16 mei		
1) Charles de Visen	De schutters van de graaf van Charolais	Groen en rood
2) Jacques de Bourbon	Met begeleiders	[Blauw]
3) Jacques de Trazegnies	Met begeleiders	Zwart en paars
4) Willem van Stavelot, burggraaf van Veurne	Met begeleiders	Karmozijn-rood
5) Charles de Poitiers	Met begeleiders	Zwart
6) Josse van Boonem	Met begeleiders	Zwart
Dinsdag 17 mei		
1) Adolf van Kleef, heer van Ravestein	Met talrijke begeleiders	Zwart en goud

CROY: MOY SEUL⁴⁹

De kroniekschrijver die het verhaal van de wapenpas heeft geschreven dat in Parijs wordt bewaard, heeft ons voor een raadsel geplaatst. Als enige vertegenwoordiger van de familie de Croÿ die

49 A.-T. BURY, *La Maison de Croÿ*, Brussel, 1894; R. BORN, *Les Croÿ*, Brussel, 1981; G. GUILLAUME, 'Philippe de Croÿ', in: *BN*, Deel 4 (1873), kol. 563-564; M. DEBAE, 'Philippe de Croÿ', in: R. DE SMEDT (red.), *Les chevaliers de la Toison d'Or au XVe siècle*, Frankfurt am Main, 2000, p. 174-175.

deelnam, vermeldt hij *Antoine de Croÿ, seigneur de Sempy*. Dit kan onmogelijk juist zijn. Vooreerst was in die tijd de enige Croÿ met als voornaam Antoine, de heer van Chièvres en Renty, graaf van Porcien, hoofd van de familie. Hij was toen al de zestig voorbij, wat geen leeftijd was om nog in het strijdperk van een toernooi te treden, tenzij dan – zoals Filips de Goede het deed – als begeleider en supporter. De vraag stelt zich trouwens niet aangezien hij op dat ogenblik in Frankrijk was. Hij heeft ook nooit de titel van ‘heer van Sempy’ gedragen, aangezien die toebehoorde aan zijn broer, Jean de Croÿ (1403-1473), heer van Chimay, Quiévrain en Sempy, die getrouwd was met Marie de Lalaing en hierdoor verwant – maar niet noodzakelijk bevriend – met de initiatiefnemer van de Wapenpas van de Betoverde Burcht. In 1463 droeg de oudste zoon van Jean, Philippe de Croÿ, de naam van de heerlijkheid Sempy, om wat later ook als ‘baron de Quiévrain’ door het leven te gaan, totdat hij in 1473 zijn vader als graaf van Chimay opvolgde. Hij is dus zonder twijfel de man die aan de wapenpas deelnam. Men kan er van op aan dat de tijdgenoten betrouwbaarder waren in het gebruik van titels dan in het gebruik van voornamen. Niets belet ons trouwens te veronderstellen dat de heer van Sempy als tweede voornaam die van zijn oom Antoine droeg en deze misschien soms gebruikte om zich te onderscheiden van zijn leeftijdgenoot en neef, Philippe de Croÿ (1435-1511), de oudste zoon van Antoine de Croÿ.

Philippe de Croÿ, heer van Sempy, van wie we de innemende ge-laastrekken kennen dankzij het weergaloos mooie portret dat Rogier van der Weyden van hem heeft gemaakt (Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten), werd eind november 1434 geboren⁵⁰ en was dus achtentwintig toen hij aantrad in de wapenpas. Hij was negentien toen hij in 1453 voor de Slag bij Gavere tot ridder werd geslagen en in 1458 volgde hij zijn vader op als grootbaljuw van Henegouwen. Ook nog in 1453 trouwde hij met de Beierse gravin Walburga von Mörs (of de Meurs) und

50 1436 is de meest vermelde datum naar M. DEBAE, ‘Philippe de Croy’, p. 174-175 vermeldt echter ‘einde november 1434’ en hij heeft gelijk, aangezien Philippe de Croÿ begin december 1434 in Mons werd gedoopt. Zie: W. PARAVICINI, ‘Moers, Croÿ, Burgund’, in: *Menschen am Hof der Herzöge von Burgund*, Stuttgart, 2002, p. 237-340.

Saarwerden (1437-1472) en tegen de tijd van de wapenpas had het gezin vijf kinderen. Philippe stond in hoog aanzien bij de hertog en hij was de oorzaak geweest van de woede-uitbarsting van Filips de Goede, toen de graaf van Charolais geweigerd had de jonge twintiger als zijn derde kamerheer te aanvaarden. In 1464 benoemde Filips de Goede hem nog tot zijn eigen eerste kamerheer. Desondanks, of net daarom, was Sempy weinig geliefd aan het hof. *Verwaand, hard, arrogant*, noemde men hem.⁵¹ *Le plus âpre dans sa convoitise d'argent et de pouvoir, le plus dur dans son langage, le plus fier de tous les Croÿ*, zo beschreef hem de Barante.⁵² Toen begin 1465 Karel de touwtjes in handen nam, werden de Croÿs van het hof verbannen en werden hun goederen verbeurd-verklaard. Sempy was de enige die nog niet was gevlucht. Toen Karel vernam dat hij er bijna in geslaagd was om de genomen beslissing door de hertog ongedaan te laten maken, beval hij hem onmiddellijk zijn koffers te pakken. *S'en alla sans dire adieu à son maître, pour la crainte de sa personne: autrement eust été tué ou pris*, schreef Commynes.

De vrede tussen Karel en de Croÿs werd, na de dood van Filips, het snelst met deze jonge Philippe gesloten en hij werd één van de trouwe en gewaardeerde luitenanten van Karel de Stoute. Hij werd op diplomatieke zendingen gestuurd, eerst naar Rome en Napels, en vervolgens naar koning Edward IV van Engeland. In 1473 werd hij opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies en in 1474 werd hij tot luitenant-generaal van Gelderland benoemd. Hij vocht met Karel en voerde legereenheden aan in alle campagnes tegen Lodewijk XI. In Neuss voerde hij een legerdivisie van 5000 man aan. Hij vocht mee in Grandson en Morat en ten slotte bij Nancy, waar hij vergeefs de hertog ervan trachtte te weerhouden een ongelijke strijd aan te gaan.

Nadat Karel de Stoute voor Nancy was gesneuveld, werd Philippe de Croÿ onmiddellijk één van de trouwste ondersteuners van

51 J. BARTIER, *Charles le Téméraire*, p. 24.

52 P. DE BARANTE, *Histoire des ducs de Bourgogne*, Deel 8: *Philippe le Bon*, Parijs, 1826, p. 358.

Maria van Bourgondië. Vrijgekocht na een korte gevangenschap, was hij het die haar, als vervanger voor haar overleden vader, samen met Lodewijk van Gruuthuse naar het altaar leidde bij haar huwelijk met Maximiliaan van Oostenrijk. Hij werd eerste kamerheer van het echtpaar en voerde tevens succesvol strijd in Noord-Frankrijk tegen Lodewijk XI. In 1479 werd hij stadhouder van het hertogdom Luxemburg. Hem zouden ongetwijfeld nog lang hoge functies toevertrouwd geweest zijn, ware het niet dat hij op 18 september 1482, enkele maanden na hertogin Maria, overleed. Zoals zij, stierf hij in Brugge en zijn stoffelijk overschot werd in Mons bijgezet. Hij moest nog achtenveertig worden.

Philippe de Croÿ liet niet alleen de reputatie na van een groot krijgsheer, diplomaat en raadgever van de hertogen, hij was ook een intellectueel. Van hem is minstens één gedicht bekend (een satirisch gedicht op de graaf van Warwick) en de ondeugende 23ste vertelling in de 'Cent nouvelles nouvelles' wordt aan hem toegeschreven. Ook zijn levendige briefwisseling met de kroniekschrijver Chastellain is bewaard.⁵³ Hij was daarnaast een groot bibliofiel en zijn verzameling kon wedijveren met die van Antoon de Grote Bastaard, Lodewijk van Gruuthuse en Filips van Kleef.⁵⁴

Over hem schreef de kroniekschrijver Molinet heel lovend: *Preu et vaillant aux armes, élégant personnage, moult éloquent, sage et discret en tous ses affaires et fort bien adressiet en toutes qualités de bonnes meurs*. Ook Chastellain, die hem *mon ami privé* noemde, was vol lof over hem en beschreef hem als *homme courageux, sensé et doué*.

Het is deze Croÿ, toen nog een relatief onbelangrijke jonge man, die in het strijdperk trad. Hij was ongetwijfeld zelfzeker, want Chastellain schreef dat hij was *la plus raide lance de son temps et grand entrepreneur ès faits d'armes*. Maar hij was ook heel eenzaam, want in tegenstelling tot de andere belangrijke edelen die

53 G. CHASTELLAIN, *Œuvres*, Deel 8: *Œuvres diverses*, Brussel, 1866, p. 266-268.

54 J. DEVAUX, 'Un seigneur lettré à la Cour de Bourgogne: Philippe de Croÿ, comte de Chimay', in: *Liber amicorum Raphaël De Smedt*, Leuven, 2001, Deel 4, p. 13-33.

deelnamen, had hij niemand van aanzien gevonden die zich wilde verbranden en met hem als zijn supporter de arena wilde betreden. Wellicht zal hij nooit méér dan op die dag de waarheid hebben gevoeld die schuilde in zijn persoonlijke wapenspreuk: *Moy seul*.

CHAROLAIS: ACHTENTWINTIG AANHANGERS

We moeten nu nagaan wie graaf Karel allemaal in het strijdperk bracht tegenover de eenzame Croÿ. Eerst en vooral was er natuurlijk hijzelf, die met enig machtsvertoon het strijdperk betrad. Een groep hooggeplaatste familieleden, vrienden en medewerkers vergezelde hem. Minstens vijf dagen van de wapenpas werden volledig bezet door zijn trouwe aanhangers, *ceux du Charolais*, en dat deed niemand hem na. Er was zelfs niet één dag waarop *ceux de monseigneur le duc*, laat staan *ceux de messire de Croÿ* aantraden. Karel trad zesmaal in het strijdperk, eenmaal als strijder, vijfmaal als begeleider en beschermer van vrienden en medestanders.

Op de eerste dag trad, naast een paar Brabanders, één van de aanhangers van Karel in het veld, Jan van Luxemburg.⁵⁵ Alle aanwezige heren van Luxemburg reden mee de arena binnen. Het was als een aankondiging van wat zou volgen. Op de tweede dag liet men de eer aan het huis van Bourbon. Karel betuigde hen zijn sympathie en won ongetwijfeld de hunne, door als supporter samen met hen de arena binnen te rijden.

Op de derde dag, als om de herinnering weg te vegen aan de eerder die morgen opgetreden Croÿ, kwamen alle Luxemburgs aangereden. Karel de Charolais en vele andere grote heren waren erbij om ze aan te moedigen. Onder hen bevonden zich hertog Jan van

55 Jan van Luxemburg (1436-1476), heer van Marle, was de jongste zoon van Thibout van Luxemburg, heer van Fiennes, neef van Louis, graaf van Saint-Pol. Hij werd ridder van het Gulden Vlies en sneuvelde in Morat. Er was nog een andere Jan van Luxemburg (1400-1466), bastaardzoon van de graaf van Saint-Pol en heer van Haubourdin. Hij was een beroemd militair en toernooieman. In 1448-49 organiseerde hij de Wapenpas *de la Belle Pèlerine* in Calais. Nochtans, gelet op zijn leeftijd, is het minder waarschijnlijk dat hij in de *Perron Fée* optrad.

Kleef, Jacques de Bourbon en Adolf van Kleef en Ravestein.⁵⁶ De drie kwamen mee hun steun betuigen aan de familie die zich onvoorwaardelijk achter Karel had geschaard. Niemand kon er naast kijken: de bescheiden en eenzame aanwezigheid van Philippe de Croÿ werd gewoon platgewalst door het machtsvertoon vanuit het kamp van Charolais. Achtereenvolgens traden op: Lodewijk van Luxemburg, graaf van Saint-Pol,⁵⁷ Pieter van Luxemburg, graaf van Brienne,⁵⁸ Jacob van Luxemburg, heer van Fiennes,⁵⁹ Jacob van Luxemburg, heer van Richebourg,⁶⁰ (An)Drieu de Humières,⁶¹ Jean de Damas⁶² en Charles de Haplaincourt.⁶³ Om hun aanhanke-lijkheid tegenover Charolais te onderstrepen, hadden ze zichzelf en hun paarden in zijn paarse en zwarte kleuren gehuld en de kroniekschrijver beschreef ze dan ook onomwonden als *les gens de monseigneur de Charolais*.

- 56 Adolf van Kleef (1425-1492), heer van Ravestein, was de zoon van hertog Adolf van Kleef en Maria van Bourgondië, zus van Filips de Goede. Liever dan tweede viool te spelen onder zijn broer in het relatief kleine hertogdom Kleef, verkoos hij een carrière aan het hof van de Bourgondische hertogen, waar hij één van de sleutelrollen vervulde. Hij bleef onvoorwaardelijk trouw aan Filips de Goede, aan Karel de Stoute, aan Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk, en aan Filips de Schone.
- 57 Lodewijk van Luxemburg (1418-1475), graaf van Saint-Pol, was als familiehoofd de voornaamste onder de Luxemburgs. In de hier behandelde periode was hij een he- vige vijand van de Croÿs en sinds kort een overtuigde aanhanger van Karel de Stoute. Hij zou later dubbel spel proberen te spelen tussen Karel en Lodewijk XI, wat hem uiteindelijk in 1475 het leven zou kosten.
- 58 Pieter van Luxemburg (1440-1482), graaf van Brienne, was de jongste zoon van Lodewijk van Luxemburg. Hij werd in 1478 ridder van het Gulden Vlies.
- 59 Jacob van Luxemburg (1441-1487), heer van Fiennes, was de oudste zoon van Thibout van Luxemburg, die toen hij weduwnaar werd, bisschop werd van Le Mans en kar- dinaal. Jacob was de broer van de hierboven genoemde Jean en een neef van Lodewijk van Luxemburg. Hij trouwde rond 1460 met Marie de Berlaymont, dochter van Gerard en Marie de la Hamaide. Hij werd ridder van het Gulden Vlies.
- 60 Jacob van Luxemburg, (1420-1487), heer van Richebourg, was de broer van Lodewijk van Luxemburg.
- 61 Drieu de Humières was de jongste zoon van André de Humières, ridder van het Gulden Vlies. Humières werd kamerheer van Karel de Stoute en stierf in 1495. In 1468 was hij één van de medeorganisatoren van de Wapenpas van de Gouden Boom in Brugge.
- 62 Jean de Damas (1423-1481), heer van Clessy en St.-Amour, nauw verbonden met Karel de Stoute, werd door hem in 1466 tot baljuw van Mâcon benoemd en in 1468 tot ridder van het Gulden Vlies.
- 63 Charles de Haplaincourt was een edelman uit Artesië. De heerlijkheid Haplaincourt lag in Noord-Frankrijk (Pas de Calais).

Op vrijdag 6 mei waren twee ridders in het zwart en paars gehuld en dit mocht als een duidelijk signaal van verstandhouding met graaf Karel beschouwd worden, ook al begeleidde hij hen niet zelf. Het ging om Frederic van Withem⁶⁴ en Gilles de Berlaymont.⁶⁵

Maandag 9 mei werd opnieuw door Charolais gedomineerd. Er traden maar drie ruiters aan: opnieuw Jacob van Luxemburg, heer van Richebourg, en met hem Philippe de Glymes, heer van Grimbergen⁶⁶ en Filips, bastaard van Brabant,⁶⁷ die zich door dit optreden (zijn tweede), duidelijk in het vaarwater van Charolais begaf. Graaf Karel begeleidde hen, ostentatief onderstrepd dat het zijn aanhangers waren.

Op woensdag 11 mei kwam het vervolg. Opnieuw begeleid door Karel, kwamen enkele van zijn naaste medewerkers in het strijdpark, allen gehuld in zijn zwart-paarse kleuren. Het ging om Jacques d'Oursan,⁶⁸ Jean de Parthenay,⁶⁹ Arnould de la Hamaide,⁷⁰ Franquelance,⁷¹ Guillaume Bournel⁷² en Jean de Ligne.⁷³ Het was

64 Frederic van Withem, Brabantse ridder. Waarschijnlijk een zoon van Hendrik II van Withem, heer van Beersel, en van Jacoba van Glymes.

65 Gilles de Berlaymont, ridder uit een oude Henegouwse familie.

66 Philippe de Glymes, baron van Grimbergen, was een Brabantse edelman, zoon van Philippe de Glymes (†1464) en Jeanne de Hamal. Ongehuwd gebleven, sneuvelde hij voor Nancy in 1475.

67 Philippe (†1465) was een bastaardzoon van Philippe de Saint-Pol (1404-1430), hertog van Brabant, en een kleinzoon van hertog Antoon van Brabant (1384-1415), gesneuveld in Azincourt. Antoon was een broer van Jan zonder Vrees en dus een oom van Filips de Goede, die door erfenis hertog van Brabant werd. Philippe trouwde in 1463 in Brugge met Anna de Baenst, dochter van een raadshere van de hertog.

68 Jacques d'Oursan was van Duitse origine. Hij sneuvelde voor Beauvais in 1472.

69 Jean de Parthenay, genaamd 'Archevêque' (bijnaam gedragen door alle leden van deze familie), behoorde tot de jongere tak van de heren van Soubise en Taillebourg. Hij sneuvelde in 1488 tijdens de oorlog tussen de koning van Frankrijk en de hertog van Bretagne.

70 Arnould de la Hamaide was heer van Condé in Henegouwen. Hij was kamerheer van Karel de Stoute.

71 Waarschijnlijk de bijnaam voor een edelman die heel handig was in het speerwerpen.

72 Guillaume Bournel, uit een Picardische familie, was de zoon van Guichard Bournel (†1465), heer van Namps en baljuw van Guines.

73 Jean de Ligne (1435-1491), heer van Beloeil, baron de Ligne, was kamerheer van Karel de Stoute en werd in 1481 ridder van het Gulden Vlies. Hij trouwde in 1473 met Jacqueline de Croÿ, dochter van Antoine de Croÿ. In 1463 stond hij duidelijk aan de zijde van Karel de Stoute.

zeker geen toeval dat ook burchtridder Philippe de Lalaing die dag in zwart en paars was uitgedost, waarmee hij zijn sympathie voor de kleuren van de graaf van Charolais betuigde.

Nadat Jacob van Luxemburg, heer van Fiennes, op 13 mei opnieuw had gestreden, werd het op zondag 15 mei een ware hoogdag voor Karel. Niet alleen trad hij die dag zelf in het strijdperk, maar na hem waren het niets dan vrienden, allen in zwart en paars gekleed, *habillés comme Monseigneur de Charolais*. Het ging om het hoofd van de Luxemburgfamilie Lodewijk, graaf van Saint-Pol, en verder om Louis, heer van Morcourt,⁷⁴ Jacques de Jeumont,⁷⁵ Pieter van Luxemburg, graaf van Brienne, Louis Chevallart⁷⁶ en Roussequin Gamel.⁷⁷

Ook op 16 mei, de voorlaatste dag, mocht men aannemen dat alle deelnemers aan de kant van de Charolais stonden. Ook al droegen ze niet allen zijn kleuren, ze werden begeleid door zijn schutters, teken genoeg dat ze zijn mannen waren. Het ging om Charles de

74 Louis le Josne de Contay, heer van Morcourt. Hij sneuvelde in de slag bij Nancy. Hij was de zoon van Willem Le Josne de Contay (†1468), heer van Raimbeaucourt, gouverneur van Arras. Morcourt was een kleine gemeente in Picardië. In 1463 behoorde hij tot de staf van naaste medewerkers van Karel de Stoute.

75 Jacques de Barbançon, heer van Werchin, Jeumont, Walencourt, baljuw van Henegouwen, edelman uit de streek van Maubeuge, trouwde in 1467 met Jacqueline de Mouy en stierf in 1513. Hij was de zoon van Jean de Barbançon-Werchin (die stamde uit een jongere tak van de graven van Henegouwen) en van Jeanne le Flamenc, dochter van Marie d'Enghien. Deze had een verhouding met hertog Louis d'Orléans, van wie ze een zoon had, 'le grand Dunois', die een strijdmakker van Jeanne d'Arc was. De reputatie van de Werchins op het gebied van steekspelen en wapenpassen kon wedijveren met die van de Lalaings. Zie ook: O. DE TRAZEGNIES, *Les armes d'Herman de Bourgogne dans le Liber Amicorum de Jean-Guillaume de Spangen*, onuitgegeven studie; W. PARAVICINI, 'Nobles hennuyers sur les chemins du monde: Jean de Werchin et ses amis autour de 1400', in: L. NYS en D. VANWIJNSBERGHE (red.), *Campin in Context. Peinture et société dans la vallée de l'Escaut à l'époque de Robert Campin 1375-1445*, Valenciennes, 2007, p. 163-182.

76 Louis de Chevallart of du Chevalet was schenker aan het hof van de hertog van Bourgondië. Hij was één van de ridders die een eed uitspraken tijdens het Banket van de Fazant in Rijsel. Vooraf had hij tijdens de Pas du Cygne het leven van Adolf van Kleef in gevaar gebracht.

77 Niet te achterhalen naam. Wellicht een roodharige. De familienaam lijkt me onbekend of onjuist.

Visen,⁷⁸ Jacques de Trazegnies,⁷⁹ Willem van Stavelot,⁸⁰ Charles de Poitiers⁸¹ en Josse van Boonem⁸² en ook nog om zijn schoonbroer Jacques de Bourbon, die voor een tweede maal aantrad.

In totaal traden de 28 aanhangers van Karel de Charolais 33 maal in de arena.

Een bijkomende bemerking is hierbij te maken. Karel de Stoute had rondom zich een kleine groep overtuigde en bekwame medewerkers. De voornaamste onder hen was Guy de Brimeu (1433-1477), die hem bijstond toen hij een balling was en die weldra de hoogste functies zou bekleden. Van hem was bij de wapenpas geen sprake. Ook al was hij toen in Brugge,⁸³ dit 'krijgertje spelen' was niet aan deze hoge ambtenaar besteed en hij behartigde de belangen van zijn meester op een meer intellectuele manier. Ook onder de hovelingen van de hertog waren trouwens opmerkelijke afwezigen te noteren; zelfs Bruggelingen zoals Pieter Bladelin (1408-1472) en Lodewijk van Gruuthuse, nochtans een fervente steekspeler en

78 Charles de Visen, Bourgondische edelman, was kamerheer van Karel de Stoute, op wie hij een matigende invloed uitoefende. Hij was de zoon van Jean de Visen, algemeen ontvanger van Bourgondië. In 1457 trouwde hij met Jacqueline, dochter van Jean Le Tourneur, de wijnschenker van Karel de Stoute. Zie: W. PARAVICINI, *Invitations au mariage*, Stuttgart, 2001, p. 102.

79 Jacques de Trazegnies werd na 1463 proost van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Namen en kanunnik van Nijvel. Hij werd geboren rond 1440 en stierf in Rome in of na 1484. Hij was de vierde zoon van Anselme de Hamal, baron de Trazegnies, die in 1435 trouwde met Marie, burggravin van Arnemuiden. Jacques was volle neef van de kroniekschrijver Philippe de Comynes. Zie: O. DE TRAZEGNIÉS, *Histoire d'une longue vie commune. Trazegnies et Arnemuiden*, onuitgegeven studie.

80 Willem van Stavele (of Stavelot), burggraaf van Veurne, zoon van Willem van Stavele en Maria van Wassenaer, behoorde tot de Vlaamse adel, maar was een afstammeling van de hertog van Bretagne. Geboren rond 1430-40 en overleden in 1505, was hij de man van Eléonore de Poitiers, de waarschijnlijke auteur van de middeleeuwse 'bestseller' over hofetiquette getiteld *Les honneurs de la Cour*.

81 Charles van Poitiers was de schoonbroer van Willem van Stavele. In 1467 kocht hij de heerlijkheid Boussu en in 1473 de heerlijkheid Solre in Henegouwen.

82 Josse van Boonem behoorde tot de Brugse aristocratie. Hij was burgemeester van het Brugse Vrije in 1457 en 1465 en hij stierf op 12 juni 1468. Zijn grootvader was Jan van Boonem, raadgever van de hertog van Bourgondië, burgemeester van Brugge en algemeen ontvanger en zijn vader was Lodewijk van Boonem, getrouwd met Livina de Scutelaere

83 Guy de Brimeu (1433-1477) verbleef in Brugge – zeker op 30 april, en normaal ook vóór en na die datum. W. PARAVICINI, *Guy de Brimeu. Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen*, Bonn, 1975, p. 603.

hiervoor in 1463 zeker nog niet te oud, ontbraken. Opnieuw jammer dat we de leden van de naar Frankrijk afgereisde delegatie niet bij naam kennen.

DE BOURBONS: ZES MAN

De bijeenkomst in Brugge was ook een familiereünie en dat weerspiegelde zich natuurlijk in de wapenpas. Onder de toeschouwers bevonden zich de hertogin van Bourbon, zuster van Filips de Goede, en haar dochters. Er was een beduidend gevolg met hen meegekomen en die moesten zich ook laten gelden.

Vooreerst waren er de schoonbroer van Karel, Jacques de Bourbon,⁸⁴ en een neef, Philippe de Bourbon.⁸⁵ Verder enkele van hun hovelingen, Guiot de Songnies,⁸⁶ Charles de Courcelles,⁸⁷ Jean d'Arson⁸⁸ en Jean de Saint-Marcel.⁸⁹ Het lijkt erop dat ze geen stelling konden of wilden nemen in de ruzies tussen vader en zoon, maar toch hun sympathie voor de zoon zeker niet verborgen hielden. Karel begeleidde hen in de arena en toen het zijn beurt was om op te treden, begeleidde Jacques de Bourbon hem op zijn beurt, terwijl hij ook nog een tweede maal het gevecht aan-

84 Jacques de Bourbon (1445-1468), jongste zoon van Charles de Bourbon en Agnes van Bourgondië, neef van Filips de Goede. Hij overleed in Brugge en werd in de Sint-Donaaskathedraal begraven.

85 Philippe de Bourbon (1429-1492), vertrouweling van Karel de Stoute, was de zoon van Jean de Bourbon, heer van Carency (1378-ca. 1458), derde zoon van Jean I de Bourbon, graaf de la Marche en gravin Catherine de Vendôme. Zijn oudere broer, Jacques II, werd koning van Napels. Een tweede broer, Louis de Vendôme, is de voorvader van de Franse koningen vanaf Henri IV en van alle huidige Bourbons, met inbegrip van de Belgische en Spaanse koninklijke families. Philippe de Bourbon was zoon uit het tweede huwelijk van zijn vader met Jeanne Vendôme. Hij trouwde met Catherine de Lalaing, dame van Robersart en Opprebais, nicht van Philippe de Lalaing, enige dochter van Sanche de Lalaing en Catherine de Robersart.

86 Guy de Songnies of Soignies, over wie we verder niets vonden, lijkt verbonden geweest te zijn met de Bourbons.

87 Charles de Courcelles of Courselles, over wie we evenmin iets vonden. Een Philippe de Courcelles was kamerheer en raadsheer van de Bourgondische hertog.

88 Ridder Jean d'Arson, van wie werd gezegd *homme très adroit et vaillant en armes*, behoorde tot het gevolg van de Bourbons. Na 1470 trad hij in dienst van Lodewijk XI.

89 Schildknaap Jean de Saint-Marcel behoorde eveneens tot het gevolg van de Bourbons.

ging in gezelschap van enkel Charolaisgezinden. De toekomst zou aantonen dat de twee broers, hertog Jean de Bourbon (die zich in Brugge niet manifesteerde en wellicht al weer naar huis was) en Jacques de Bourbon, die zich aan het Bourgondisch hof nestelde, geen enkele moeite hadden om zich bij Karel de Stoute aan te sluiten tegen Lodewijk XI.

De zes leden van het huis van Bourbon traden negenmaal in de arena op.

DE HOVELINGEN: NEGENTIEN DEELNEMERS

Er blijft een reeks van deelnemers over van wie men mag vermoeden dat ze in zekere mate neutraal waren. Zoals het goede hovelingen betaamt, stonden ze ter beschikking om zich te scharen achter de machthebber van het ogenblik. Men kan ze in elk geval niet beschouwen als een clan rond Filips de Goede, laat staan rond de familie de Croÿ, die zich zou verzet hebben tegen Karel.

Dit gold in de eerste plaats voor de voornaamste onder hen, Adolf van Kleef, heer van Ravestein, neef en al vele jaren voornaam medewerker van Filips de Goede. Hij was geen vriend van de Croÿs, maar hij was trouw aan zijn oom, de hertog. Dit belette niet dat hij ook tegenover zijn neef Karel vriendschap uitdrukte, door samen met hem diens vrienden in het strijdperk te vergezellen. Zelf stond hij goed aangeschreven binnen de familie. Toen hij de strijd in deze wapenpas aanging, werd hij niet alleen begeleid door Karel, maar ook zeer uitzonderlijk door Filips de Goede.

Verder waren er de twee bastaarden van Brabant, Filips⁹⁰ en Antoon,⁹¹ zonen van Philippe de Saint-Pol, die dus eerder op de golfengte van de familie van Luxemburg zaten. Bij gebrek aan absolute zekerheid, heb ik alleen Filips onder de aanhangers van

⁹⁰ Zie voetnoot 67.

⁹¹ Antoon (1424-1498), heer van Kruibeke, was evenals Filips een bastaardzoon van Philippe de Saint-Pol (1404-1430), hertog van Brabant en een kleinzoon van hertog Antoon van Brabant (1384-1415, gesneuveld in Azincourt).

Karel gerekend, omdat hij dit bij zijn tweede optreden tot uiting bracht. Wat de Lalaings betreft, ze waren ofwel neutraal, ofwel Karelgezind. Ze waren zeker geen getrouwen van de Croÿs. Dit gold zowel voor Josse⁹² als voor Simon de Lalaing,⁹³ evenals voor de initiatiefnemer van de wapenpas, Philippe de Lalaing.

Er waren dan ook nog ‘mindere goden’, van wie men niet met zekerheid kan zeggen of ze een bepaalde voorkeur hadden binnen het ingewikkelde spel van invloeden en vijandschappen aan het hertogelijke hof. Men mag dus eerder hun neutraliteit veronderstellen in de politieke strijd tussen vader en zoon en hun afwachtende houding ten overstaan van de Croÿs. Het ging om Henry de Cicey,⁹⁴ Guillaume de Reichecourt,⁹⁵ Jean de Velu,⁹⁶ Antoine de Glymes, heer van Walhain,⁹⁷ Jean de la Verdinghe,⁹⁸ Louis Bournel,⁹⁹ André de Mailly,¹⁰⁰ Jean de Rebreviette,¹⁰¹ Antoine de

92 Josse de Lalaing (1437-1483), ‘cousin germain’ van Jacques de Lalaing, was de oudste zoon van Simon de Lalaing (1405-1476). Hij werd ridder van het Gulden Vlies in 1478, gouverneur van Holland in 1480 en sneuvelde voor Utrecht in 1483.

93 Simon de Lalaing was een jongere broer van Josse. Hij sneuvelde in de slag bij Montlhéry in 1465. *Josne et gentil chevalier* werd hij *moult plaint des gens du comte de Charolais*.

94 Henri de Cicey is waarschijnlijk de Bourgondiër die in 1468 tot ridder werd geslagen bij het beleg van Luik, in het leger aangevoerd door Karel de Stoute. De naam kan echter op de handschriften ook als ‘de Cirey’ worden gelezen, een adellijke familie uit de Haute-Marnestreek.

95 Guillaume de Reichecourt behoorde tot de illustere familie Raigecourt uit Lotharingen.

96 Jean de Velu, edelman uit Artesië.

97 Glymes, oude familie uit Waals-Brabant. ‘Walhain’ werd tot graafschap verheven en nazaten werden ook graaf van Bergen-op-Zoom.

98 De la Verdinghe is een verbastering van Elverdinge. Het ging hier om Jan van Bourgondië, heer van Elverdinge en Vlamertinge, zoon van Cornelius van Bourgondië, oudste bastaardzoon van Filips de Goede. Getrouwd met Maria van Halewyn, werd hij kamerheer van Karel de Stoute, die hem legitimeerde en tot grootbaljuw van Vlaanderen benoemde. Hij sneuvelde in de slag bij Guinegate in 1479. In het manuscript in Arras wordt hij trouwens als ‘Jan van Bourgondië’ vermeld.

99 Louis Bournel was getrouwd met Marie de Croÿ, zus van Antoine en Jean de Croÿ. Hij was misschien een tweede vertegenwoordiger van de familie de Croÿ op deze wapenpas, hoewel dit helemaal niet zeker is.

100 André de Mailly was een zoon van Ferry de Conty (jonge tak van de familie Mailly). Hij trouwde met Jeanne de Berghes in 1469 en overleed in 1518.

101 Ridder Jean de Rebreviette was heer van Thibauville in Artesië. Hij vocht in Spanje tegen de Moren en werd geridderd door de koning van Castilië. Hij behoorde tot het huis van Antoon, de Grote Bastaard van Bourgondië.

Ligne,¹⁰² Frederic van Withem,¹⁰³ Daniel van Moerkerke,¹⁰⁴ Evrard T'Serclaes,¹⁰⁵ Simon de Herbais,¹⁰⁶ Philippe d'Orville¹⁰⁷ en Josse van Wassenaar.¹⁰⁸ De meesten werden, na de machtsovername door Karel de Stoute, zijn trouwe aanhangers en medewerkers.

Deze negentien deelnemers traden in totaal eenentwintig maal in de arena.

DE SLOT CEREMONIES

Op 17 mei werd de wapenpas afgesloten met een ultiem gevecht tussen de ridder van de Burcht en Adolf van Kleef, dat gevolgd werd door een plechtige slotceremonie. Ook toen de drie hoofdprijzen werden uitgereikt, bleek duidelijk wie de overhand had. Eén van die prijzen ging beleefdheidshalve naar Adolf van Kleef, de belangrijke en bij iedereen populaire hoveling, die zijn sympathie voor zijn neef Karel niet had verborgen. De twee andere

- 102 Er bestaat in de genealogieën geen Antoine de Ligne die aan de wapenpas had kunnen deelnemen. Misschien betreft het een verkeerde voornaam, of mogelijk werd hij als 'cadet de famille' die waarschijnlijk ongetrouwd bleef, vergeten in de stambomen. Hij kan een broer van Jean de Ligne geweest zijn, want die had een zoon Antoine, die dus mogelijk naar zijn oom genoemd kan zijn.
- 103 Frederic van Withem (1440-1515), Brabantse edelman, zoon van Henri van Withem en Jacqueline de Glymes. Hij had in 1461 in Parijs een toernooiprijs gewonnen.
- 104 Daniel van Praet, heer van Moerkerke, behoorde tot de Moerkerkse tak van de heren van Praet. Hij werd raadgever en kamerheer van Karel de Stoute, burgemeester van het Brugse Vrije en soeverein baljuw van Vlaanderen. In 1477 verdedigde hij Saint-Omer tegen de troepen van Lodewijk XI.
- 105 't Serclaes, een nazaat van de grote Evrard 't Serclaes (1320-1388), held van de strijd van de Brabanders tegen de Vlamingen.
- 106 Simon V de Herbais (†1478), ridder, heer van Herbais, Morchoven, enz, burgemeester van Pepingen, luitenant van de kastelein van Vilvoorde (1431), baljuw van het land van Edingen (1436), raadshere van Brabant (1441), grootbaljuw van Gent (1451), raadshere van de hertogen van Bourgondië (1463-1467), was de zoon van Jehan de Herbais en Isabelle d'Enghien de Kestergat (een bastaardtak van de heren van Edingen). Hij was getrouwd met Catherine de Hertoghe, vrouwe van Duyst (Ukkel), dochter van ridder Jean Hertoghe, burgemeester van Brussel en van Marguerite van Wesele dit van Sompele. Zie: H. DOUXCHAMPS, 'Les quarante familles', in: *Le Parchemin*, 331 (jan.-feb. 2001), p. 2-20.
- 107 Orville was een heerlijkheid in de nabijheid van Arras en Amiens.
- 108 Het ging om Joos II van Varsenare, die een politieke rol zou spelen onder Karel de Stoute, Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk. Tijdens de opstand van Brugge tegen Maximiliaan in 1488 sloeg hij op de vlucht en hield hij zich schuil in Sluis. Hij stierf in 1489.

prijzen gingen naar het hoofd en naar een lid van de familie van Luxemburg, vijanden van de Croÿs en hevige aanhangers van Karel. Men had er blijkbaar niet eens aan gedacht om uit beleefde gastvrijheid ook een prijs aan een Bourbon te geven. Niets wijst erop dat de drie prijswinnaars op eender welke wijze 'de besten' waren geweest. De prijstoekenning gebeurde op louter politieke gronden.

Het grote banket dat vervolgens door de hertog werd aangeboden, bracht iedereen samen. Aan de eretafel troonden, rond hertog Filips, zijn zoon Karel, zijn zus, haar dochters en haar zoon, hertog Jan van Kleef, Adolf van Kleef-Ravestein, de graven uit de familie van Luxemburg, met name van Saint-Pol, Marle, Brienne, Richebourg, Fiennes en Roussy,¹⁰⁹ alsook de zoon van de prins van Oranje.¹¹⁰ Verder zaten alle deelnemers aan de wapenpas aan en ze kregen één voor één een herinneringsgeschenk met een versje op een miniperkamentje erbij. Opnieuw werd onder de disgenoten niemand uit de Croÿfamilie vermeld. In het manuscript bewaard in de British Library wordt vermeld dat de duidelijk onvermoeibare Adolf van Kleef de dans opende *et mieux ne l'eust pu faire, car mon dit seigneur de Ravestein estait tenu pour l'un des biens dansans du royaulme de France*.

Tot en met de prijsuitdeling was het dus duidelijk dat men tijdens de voorbije weken een politieke verklaring van Karel had bijgewoond. Maakt u zich geen zorgen over mijn vader en over de toekomst, zo luidde de boodschap, hier ben ik, stevig in het zadel, goed omringd en binnenkort geïnstalleerd als de rechtmatige opvolger. Daar kon iedereen zich dus best op voorbereiden. Het was tijdens de wapenpas allemaal zo keurig in zijn voordeel verlopen

109 Antoon van Luxemburg, graaf van Roussy, was een zoon van Lodewijk van Luxemburg, graaf van Saint-Pol, en een broer van Jacques, heer van Richebourg.

110 Willem van Chalon (1448-1476), zoon van prins Lodewijk van Oranje, werd opgeleid aan het Bourgondische hof als page van Karel de Stoute, van wie hij een trouwe kompaan werd. Hij werd ridder van het Gulden Vlies in 1468 en sneuvelde in Grandson in 1476. Eerder dan zijn vader Lodewijk of zijn broer, Jan, kan hij het geweest zijn die aan het banket deelnam, hoewel hij toch nog tamelijk jong was om al bij de prominenten vernoemd te worden.

dat de vraag wel kan gesteld worden of hij dit niet mee had voorbereid. Wist hij tijdig wat de Lalaing van plan was of, nog beter, had hij hem aangemoedigd om deze wapenpas te organiseren? Indien niet, had hij misschien gewoon de gelegenheid aangegrepen die zich aanbood? In ieder geval was hij paraat en was hij met voldoende vrienden en medewerkers naar Brugge afgezakt om er zijn slag te slaan.

NAAR EEN STAATSGREEP

Het machtsvertoon van Karel drong nochtans nog niet helemaal door tot Filips de Goede of had alvast weinig onmiddellijke invloed op hem en op zijn raadgevers, integendeel zelfs. Pas had de graaf van Charolais Brugge verlaten, of Antoine de Croÿ en zijn broer Jean kregen weer de bovenhand. Beiden waren opgemerkte afwezigen tijdens de periode van de wapenpas, net zoals het vreemd moest lijken dat Antoon, de Grote Bastaard, fervente amateur van toernooien en steekspelen, niet deelnam. Hij was nochtans nog in Brugge op 25 april, toen hij deelnam aan het steekspel van de Witte Beer en er zelfs een prijs kreeg. Was Karel de Stoute naïef of was hij verblind door het manifeste overwicht dat hij hier in Brugge kon tentoonspreiden? Zou hij zich geen vragen hebben gesteld over de afwezigheid van de leiders van de clan de Croÿ, of aanvaardde hij de uitleg dat ze onderhandelingen waren gaan voeren met gezanten van de Engelse koning? Dat kon aannemelijk klinken voor de persoon van de Grote Bastaard, specialist in het onderhandelen met de Engelsen, maar was dit ook zo voor de Croÿs?

Men zal wellicht nooit weten in welke mate Karel ervan op de hoogte was dat de Croÿs, graaf de Lannoy en anderen,¹¹¹ zich niet in de eerste plaats in Frankrijk bevonden om met de Engelse gezanten te onderhandelen, maar wel om, in opdracht van de hertog, met Lodewijk XI en zijn medewerkers geheime besprekingen te voeren over de steden aan de Somme en hun hinterland, dat ongeveer gans Picardië besloeg. Die steden, stevige bolwerken tegen de

¹¹¹ G. CHASTELLAIN, *Œuvres*, Deel 6, p. 339.

Franse opdringerigheid, waren door het Verdrag van Arras in 1435 aan Filips de Goede afgestaan, op voorwaarde dat de Franse kroon het recht tot wederinkoop zou krijgen. Terwijl Filips in Brugge alle eer en glorie aan zijn zoon gunde – of kon hij niet anders? –, was hij stiekem een akkoord aan het bedisselen waarvan hij wist dat Karel het zou verwerpen. Op 20 juli 1463 ondertekenden de onderhandelaars in Parijs de overeenkomst waarbij Lodewijk XI de steden voor de in 1435 afgesproken prijs van 400.000 gouden kronen terugkocht. Op 27 september daaropvolgend ratificeerde Filips, die ondertussen in zijn residentie in Le Hesdin aangekomen was, de overdracht en incasseerde hij de som die in *pièces sonnantes et trébuchantes* met karrenvrachten werd aangevoerd. Op 8 oktober ondertekende hij de kwitantie en beloofde hij op 1 november de steden over te dragen.¹¹²

Karel ontstak in grote woede. Hij ondernam nog een laatste poging en stuurde de Brimeu en de Morcourt met een brief naar zijn vader en naar Lodewijk XI, hen bezwerende de transactie niet te laten doorgaan.¹¹³ De poging was nutteloos, want de zaak was intussen al beklonken. Waarschijnlijk wist Karel dat wel, maar wilde hij, met latere actie in het vooruitzicht, zijn standpunt thans bevestigen. Het werd opnieuw volle oorlog tussen vader en zoon. Werd Karel als een naïeveling verschalkt? Misschien, maar misschien ook niet. Dat hij zelf niet had stilgezeten wordt aangetoond door het feit dat op 18 juli, twee maanden na de grote feesten in Brugge en twee dagen vóór de akkoorden van Parijs, Lodewijk van Luxemburg in zijn naam een geheim bondgenootschap ging sluiten met François II, de hertog van Bretagne. Dit was het begin van de *Ligue du Bien Public*, de alliantie van een aantal grote vazallen tegen koning Lodewijk XI.

De tweede helft van 1463 zag dan ook onvermijdelijk de verhoudingen tussen Filips en zijn zoon opnieuw verslechteren. Het succes van Karel tijdens de *Perron Fée* maakte zijn vijanden wellicht

112 PARIJS, *Archives Nationales*, Série J, Trésor des chartes, supplément, n° 18.

113 W. PARAVICINI, *Der Briefwechsel Karl des Kühnes (1433-1477)*. Inventar, Frankfurt am Main, 1995, p. 90.

des te beslister om alles op alles te zetten tegen hem. Toen de hertog begin augustus – op wiens aanstoken? – een voorname raadgever van Karel, de voormalige rentmeester-generaal in Holland Anton Michiels (ca. 1410-1470) deed arresteren, liet Karel hem gewapenderhand bevrijden en hielp hem buiten het bereik van zijn vader te vluchten.¹¹⁴ Razend trok deze laatste onmiddellijk de dotatie aan zijn zoon in, maar die plooiden niet en richtte zich tot de Staten van Holland, die hem een toelage toezegden, zodat hij verdere actie kon voeren en zijn hofhouding kon betalen. Als vergelding schafte Filips de Rekenkamer voor Holland, Zeeland en Friesland af en centraliseerde hij de financies in Brussel.

Die ruzies tussen vader en zoon, evenals de door Filips fel gekoesterde wens om op kruistocht te trekken, waarbij hij volgens de geruchten tijdens zijn afwezigheid het regentschap over de Nederlanden zou toevertrouwen aan de Franse en de Engelse koning, veroorzaakten heel wat onrust. De Staten van Holland kwamen bijeen om de mening van Karel te vernemen over de toestand. Zo ongerust werden ze door wat hij hen vertelde, dat ze er bij de Staten van Vlaanderen op aandrongen een bijeenkomst te organiseren van alle provinciale staten van de Bourgondische Nederlanden. Een uitnodiging voor een bijeenkomst in Gent werd inderdaad tussen 20 en 24 december verstuurd, maar toen Filips dit vernam, wilde hij zich het initiatief niet laten ontnemen en op 25 december stuurde hij zelf een uitnodiging voor een bijeenkomst in Brugge. Karel liet zich evenmin onbetuigd en op 26 december vroeg hij aan de Staten om, vooraleer naar Brugge te reizen, eerst met hem een voorbereidende vergadering te houden in Antwerpen. De hertog was razend toen hij dit vernam en stuurde nog vlug op oudejaarsavond een brief naar alle Staten, waarin hij de weerspannigheid van zijn zoon veroordeelde en verbodde aan de Antwerpse bijeenkomst deel te nemen. De uiterst snelle opvolging van uitnodigingen kan de vergelijking doorstaan met het elektronische tijdperk! Een aantal afgevaardigden ging toch

114 M. DAMEN, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)*, Hilversum, 2000, p. 312-316.

eerst met Karel in Antwerpen overleggen. Dat Filips vervolgens tegen hem en de Staten alleen maar verbaal van leer trok, ondanks het feit dat het hier om een zelden vertoonde aantasting van zijn gezag ging, toonde aan dat hij niet meer de machtige vorst was van weleer.

Op 9 januari 1464 vergaderden op het stadhuis van Brugge voor het eerst de 'Staten-Generaal' van de Bourgondische Nederlanden, een verre voorafspiegeling van wat eeuwen later een democratisch verkozen parlement zou worden. Karel waagde zich niet in Brugge en wachtte in Gent op het resultaat van de bijeenkomst. Pas toen een aanzienlijke delegatie tot tweemaal toe met hem kwam onderhandelen en hem dringend kwam uitnodigen, ging hij mee naar Brugge om er eens te meer en zonder ook maar op eender welk punt iets toe te geven, zich met zijn vader te verzoenen.¹¹⁵ Het gebeurde wederzijds niet van harte.

Tegen het einde van het jaar 1464 werd stilaan een ommekeer in hun relatie zichtbaar. Eén van de redenen was waarschijnlijk dat Filips zich aan de invloed van koning Lodewijk XI had onttrokken, nadat een aantal blunders van deze laatste hiertoe aanleiding had gegeven: zijn aandringen om zich met Karel te 'bemoeien', de zaak van de bastaard Rubempré (die ervan verdacht werd dat hij in Gorinchem Karel uit de weg had willen ruimen) en de beschuldigingen tegen Karel en tegen Olivier de la Marche, de overdreven gunsten aan de Croÿs, het niet houden van zijn beloften betreffende wie het bestuur zou krijgen over de steden aan de Somme, enz. Karel kreeg meer en meer gehoor bij zijn vader en toen die opnieuw ernstig ziek werd, achtte hij zijn uur gekomen.

DE STAATSGREEP

Begin februari 1465 pleegde Karel een goed voorbereide coup, hierin geholpen door zijn moeder en zijn halfbroer Antoon, en greep hij de feitelijke politieke macht. De gebroeders de Croÿ waren niet

¹¹⁵ R. WELLENS, *Les états généraux des Pays-Bas, des origines à la fin du règne de Philippe le Beau (1464-1506)*, Heule, 1974, p. 102-118.

aanwezig, wat de zaak vergemakkelijkte, en opdat ze zeker niet meer zouden terugkeren, vaardigde Karel, onder de naam van zijn vader, een formele veroordeling tegen hen uit en werden al hun bezittingen verbeurdverklaard. De enige nog aan het hof verblijvende Croÿ, de jonge heer van Sempy, kon de hertog overtuigen om die beslissing in te trekken en de uitzinnige Filips was met een mes in de hand naar de poort van zijn paleis gerend om 'zijn mensen' tegen Karel te verdedigen. Hij had zich echter als een kind weer naar zijn kamer laten brengen en de genomen beslissing werd bevestigd. Sempy werd *stante pede* verjaagd en de onteigeningen ten nadele van de Croÿs werden *manu militari* uitgevoerd.

Karel liet er verder geen gras over groeien. In april 1465 riep hij opnieuw de Staten-Generaal bijeen in Brussel en die gaven hem wat hij wenste: fondsen om oorlog tegen de Franse koning te voeren en de officiële erkenning dat hij hun toekomstige vorst was. Hierdoor gesterkt, liet hij zich door zijn vader op 27 april tot zijn luitenant-generaal benoemen, zodat hij voortaan officieel de militaire macht in handen had. Filips bleef nog in naam de hertog, maar de regeringsraad was voortaan overwegend samengesteld uit getrouwen van Karel, die zijn instructies volgden. Hij behield trouwens ook nog zijn eigen raad, die als een parallelle regering functioneerde en waarmee hij alle zaken regelde die hij toch liever niet onder de ogen van de officiële raad bracht.

Vervolgens trok Karel ten strijde tegen Lodewijk XI die hij op 16 juli 1465 zo goed als versloeg in de slag bij Montlhéry, in het kader van de *Guerre du Bien Public*, gevoerd tegen de Franse koning door het bondgenootschap van grote vazallen. In Brugge werd een algemene dankprocessie gehouden. Voor het eerst werd de relikwie van het Heilig Bloed bij andere relikwieën gevoegd om in zo een ommegang te worden rondgedragen.¹¹⁶ Tijdens die slag sneuvelde Philippe de Lalaing, de initiatiefnemer van de *Pas du Perron Fée*, die in de strijd de standaard van Bourgondië had gedragen. De ste-

116 A. BROWN, 'Perceptions of Relics: Civic Religion in Late Medieval Bruges', in: D.H. STRICKLAND, *Images of Medieval Sanctity*, Leiden-Boston, 2007, p. 195.

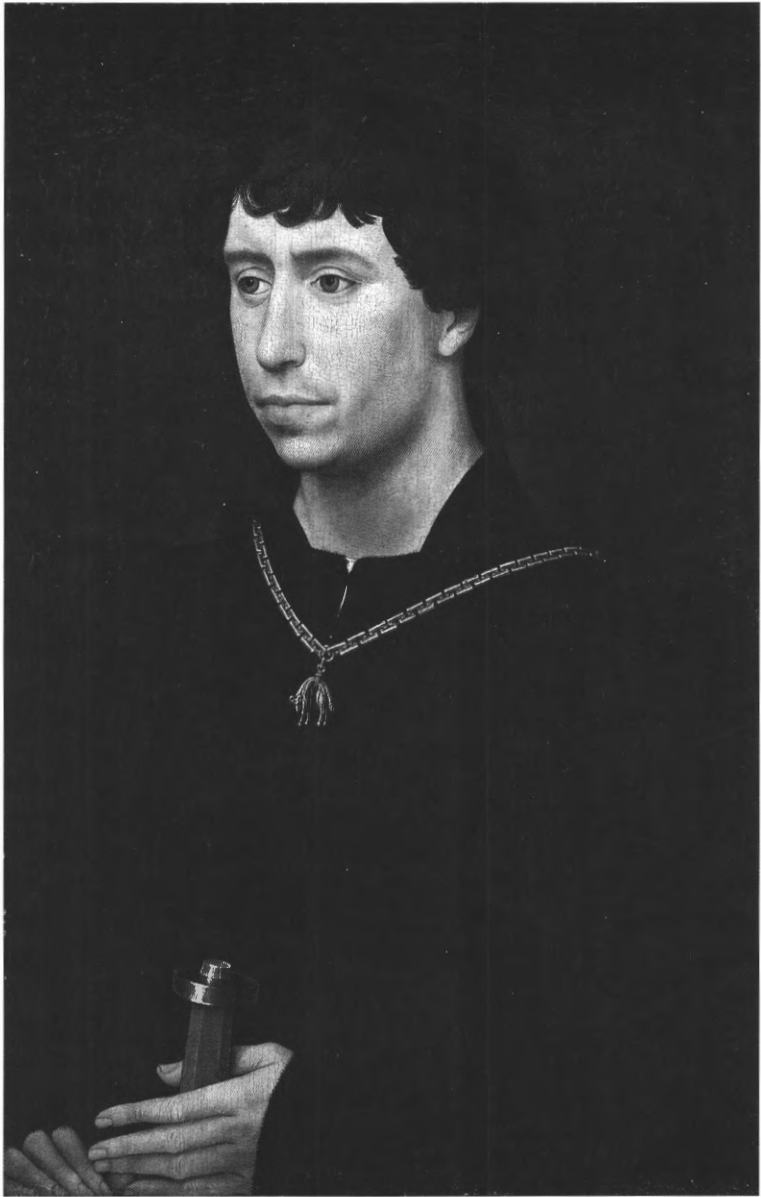
den aan de Somme werden heroverd en in oktober werd dit door het Verdrag van Conflans bezegeld.

Toen was de Brugse wapenpas al lang vergeten en was een gans nieuwe fase ingeluid. Op de sportieve schijnoorlogjes waren de bloedige gevechten van een echte oorlog gevolgd en op de symbolische manifestatie van macht, de echte machtsuitoefening. Tijdelijk won Karel van Lodewijk XI. Zijn vader, die op 15 juni 1467 overleed, had in de laatste twee jaren amper nog enige zeggenschap over de staatszaken. Ondertussen was in september 1465 ook Isabelle de Bourbon, de echtgenote van Karel, overleden. Hij was nu vrij om het dynastieke huwelijk met Engeland aan te gaan, waarvan hij al jaren droomde. Naar aanleiding van dit huwelijk met Margaretha van York in 1468, bood zijn halfbroer Antoon hem de schitterende *Wapenpas van de Gouden Boom* aan, weer maar eens in Brugge.

Minder dan tien jaar later sneuvelde Karel. Dit betekende een ommekeer in de geschiedenis van de Lage Landen, waar voortaan minder plaats was voor vorsten met een persoonlijke politiek en met grote praal. De wapenpassen behoorden tot het verleden.

De Pas van de Betoverde Burcht, die als een generale repetitie kon gelden voor de nakende machtsoverdracht, had natuurlijk het onvermijdelijke verloop van de gebeurtenissen niet beïnvloed of gewijzigd, hoogstens enigermate bespoedigd of vergemakkelijkt door zijn psychologische impact. Maar voor een goed begrip was deze episode toch niet zonder betekenis en moest ze alvast, in de chronologie van de opeenvolgende gebeurtenissen die leidden tot de 'greep naar de macht' door Karel, correct geïnterpreteerd worden. In ieder geval verdient deze wapenpas het om uit de vergetelheid gehaald te worden en kan het Brugse 'geheugenverlies' meteen goedge maakt worden.¹¹⁷

117 Met bijzondere dank aan mijn vrienden Albert Janssens, Olivier de Trazegnies, Paul Trio, Jean-Marie Cauchies, Werner Paravicini, Jan Dumolyn en Andrew Brown.

Portret van Karel de Stoute door Rogier van der Weyden (Staatliche Museen zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie, 545)